1937

1687–1937

Літопис Червоної Калини

Ч. 12.

М. Бутович

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IX. Річник

ЧИСЛО 12. ГРУДЕНЬ 1937

Ґенерал ВОЛОДИМИР СІКЕВИЧ,
один з найвизначніших верховодів Армії У. Н. Р., пізніший посол У. Н. Р. у Будапешті, тепер власник малої фарми у Канаді, якого 70-літній ювилей життя, 50-ліття військової служби і 30-ліття дипльоматичної та громадянсько-політичної праці святкувало величаво українське громадянство в місті Торонто у Канаді. На честь заслуженого Ювилята тричі: Слава!

МИКОЛА ЛЕБЕДИНСЬКИЙ.

З И М А

І знов летять думки іскристим роєм,
Дуднять кудись, мов ґрифи по шляхах,
Поля й лани, окутані імлою,
Лягли на сон у білих кожухах.

І знов усюди зацарила тиша
І сніг накрив габою гриднів слід —
Шуваром мертвим вітер десь колише,
І шуми рік сховав під панцир лід...

Лиш стогне ліс крізь тишу у тумані,
Що вже замовкла пісня сталева —
Як в палі сонця дні горіли пяні
І червоніла степова трава...

Фраґмент наступу на Чортків

(Доповнення до споминів П. Миговича „При VII. Бриґаді УГА".)

Написав: *Андрій Хома (Катеринський)*, б. пор. УГА.

Дня 7. червня 1919. р. прийшли ми до села Свидова, яке лежить на північ від Тлустого і тут закватирувалися. Я в той час ждав на новий приділ, а мою сотню обняв пор. Глібовицький, котрий, як пізніше показалося, був лише десятником в Армії Петлюри, а що був русофіл, тішився великим довірям от. Дибуляка, який був того самого переконання. Стрільцям наказав я, щоби були все готові до відмаршу, бо було певне, що підемо, або взад, або вперед. Так дійсно сталося, бо ще мій кінь не скінчив свого обороку, а вже приїхав їздець з 14. полку і дав мені наказ наступати на північ. Я почав вбиратися і казав осідлати коня, а стрільцям приказав іти вузькою доріжкою за село на поля. Я всів на коня і поїхав за сотнею.

Сотня стояла в житі в неладі, а пор. Глібовицький крутився на коні і щось говорив до стрільців. Я був дуже незадоволений з поведінки пор. Глібовицького, прикликав до себе і запитався:

— „Що ти робиш, як можна так сотню розставляти". На це звернувся він до мене і просив дуже, щоби я занявся сотнею, бо він є добрим вояком поза фронтом, а на фронті не знає, що робити. По тих словах відїхав в сторону східну до головної дороги Ягольниця—Тлусте і я не бачив його повних три дні.

Як командант сотні уставив я 3 чети в розстрільну, а 4. чета, як резерва, ішла з заду з ліва, бо на захід від Свидової на хуторі були польські їздці і я так забезпечувався. Почався наступ в кожнім разі коло год. 12., бо ще не були кухні готові з їдою. Коли сотня осягнула горб між с. Свидовою і Мухавкою, стрільці звернулися до мене, що на право дорогою з Ягольниці до Тлустого відступають наші частини мабуть III. бриґ. При помочі льорнетки ствердив я, що це рештки наших військ, які в неладі відступали.

Ситуація стала неясна і непевна, я однак не зважаючи на те, постановив наступати дальше і осягнувши західну часть села Мухавки перейшов зі сотнею і прийшов на пасовисько перед Ягольницю; тут віддав коня санітареві, а сам разом зі сотнею бігцем попрямував до Ягольниці, яку заняв. Дивно було тут, бо нікого не стрінув з цивільного населення (мабуть настрашені стрілами з польської сторони), всі поховалися по хатах. Сотню розмістив я по хатах здовж дороги і наказав в разі приказу „стріляти", брати під вогонь дорогу і північну часть Ягольниці. Крім цього виставив 3 стійки, щоби обсервувати північну часть Ягольниці. Я сам також обсервував льорнеткою і ствердив, що поляки заняли північну часть Ягольниці і обсадили кладовище. Старався я віднайти звязок, а головно зі сходу, але нікого там не стрінув.

Минуло кілька годин. Я все виходив на місце, де перехрещувалися дві дороги і сподівався віднайти звязок, але надармо.

Сонце хилилося до заходу, коли приїхав їздець і сказав до мене: „Пане поручнику, пан отаман Бізанц просить до себе". Я негайно побіг взад і тут в однім польськім домі зголосився у от. Бізанца, якому зголосив зайняття Ягольниці. На це одержав відповідь **„Gut. Auf Befehl des Generals Grekow fangen wir eine Offensiwe an"**.

Я скоро вернувся до сотні і поділився тою вісткою зі стрільцями (бо не було жадного старшини в тій сотні) та старався підбадьорити стрільців. Під вечір дістав я приказ від сот. Рибачевського іти вперед і обсадити кладовище, що я виконав. Як довго був я на кладовищі, то є в північній частині Ягольниці, цього не памятаю, але не довго.

Потім дістав я знову приказ через післанця, щоби опустити кладовище і іти в сторону Чорткова. Була година 12. в ночі і було темно. На мій запит, як маю машерувати, одержав я запевнення від сот. Рибачевського, що там вже пішов пор. Голінатий зі своєю сотнею, в що я не вірив і мав слушність.

Я стягнув сотню на головну дорогу в сторону Чорткова, але вислав стежу не дорогою тільки поза хати, які стояли здовж дороги Ягольниця-

Чортків, щоби підслухали, що там діється на переді перед нами, бо я був свято переконаний, що в Ягольниці мусять бути поляки.

Підчас того, як я строго наказував стрільцям, щоби не говорили, не курили, тільки заховували якнайбільший спокій, хтось вистрілив з противної сторони, а вогонь вистрілу вказував, що ми є дуже близько поляків.

В тім надійшов пор. Клим Утриско сам. Я здержав його і просив заждати, аж стежа вернеться, але він сказав:

— „Що це у нас за порядок? Я цього не розумію, або ідемо всі, або ніхто!"

На це заявив я йому, що я також зараз іду вперед і він піде зо мною, тимбільше, що він сам нічого не зробить.

Пор. Утриско не послухав мене, тільки пішов, взявши зі собою одного старшого стрільця і двох вістунів, а коли зробив яких 300 кроків, посипався вогонь з машинових крісів на гостинець, так що аж провидніло. Пор. Утриско упав забитий.

Я оглянувся за своєю сотнею, а вона вже відступала взад в неладі. Чую, як кидають машинові кріси і амуніцію на гостинець. Я негайно побіг за ними і кричу „стій", однак це не помогло і доперва на містку на скруті здержав я половину сотні і кількох з чети машинових крісів. Приказав їм позбирати покинену зброю і уставив свою сотню на головній дорозі в сторону Чорткова. По відповідній адмоніції до сотні пропустив я другу сотню перед себе, а відтак пішов зі сотнею в сторону Чорткова і вийшов з нею на стацію Білобожниця. Поляки по цій стрілянині відступили зі скорострілом і то правдоподібно до Білобожниці.

УСС. учасники визвольних змагань з Княжого Крилоса — Підгородь.

Від ліва: 1. ряд ззаду стоять: 1. вістун Гринь Федорняк, 2. вістун Семко Федорняк, 3. стр. Никон Воробчак; **II. ряд сидять:** 1. вістун Петро Духович, 2. десятник Гринь Маланій, 3. сотник Дмитро Герчанівський, 4. десятник Семко Духович, 5. стр. Микита Фіголь. **Передні лежачі:** 1. стр. Пилип Духович, 2. вістун Юрій Федорняк.

Колишні члени У. Г. А. учасники визвольних змагань з Княжого Крилоса — Підгородь.

Від ліва: I-ий ряд ззаду стоять: 1. стр. Микита Фіголь, УСС., Станиславів, командант от. Дудинський. 2. стр. Василь Капусняк, III. сот. четаря Коника, III. Станиславівський курінь. 3. ст. десятник Лев Воробляк, V. Гарматний полк СС. Михайліва X. батерія Білодуба. 4. вістун Юрій Федорняк, Інтендантура II. Коломийської Бриґади сот. Осипа Навроцького. 5. скорострільчик Микола Духович, III. сот. скорострілів III. Станиславівський курінь пор. Вязовського. 6. гарматчик Данило Воробляк, VIII. батерія сот. Александровича III. Бриґада. 7. стр. Назарий Лотоцький, VII. сот. III. Станиславівський курінь пор. Вязовського. 8. стр. Іван Тимус, Булавна сотня слюсарська робітня в Станиславові. **II. ряд сидять:** 1. вістун Гринь Федорняк, I. Гарматний полк от. Воєвідки I. Батерія сот. Балтра. 2. віст. Іван Федорняк, IV. Мазепинський полк кінноти. 3. скорострільчик Ілько Маланій, II. Скорострільна Сотня сот. Урсуляка, II. Станиславівський курінь пор. Ґолембйовського, I. полк, I. Бриґада. 4. гарматчик Прокоп Бобрис, V. Гарматний полк СС. Михайліва, XII. Батерія Білодуба. 5. стр. Павло Сорочинський, III. Сот., III. Станиславівський курінь пор. Вязовського. 6. вістун Петро Духович, залізна сотня пор. Сивка. 7. стр. Василь Шевчук, V. сот. Меренди, II. Станиславівський курінь пор. Загайкевича, II. Коломийська Бриґада. **III. ряд:** 1. стр. Пилип Федорняк, II. сот. пор. Макарушки, I. Станиславівський кур. сот. Микитки. 2. віст. Семко Федорняк, залізна сотня пор. Сивка. 3. стр. Мамантий Лотоцький, I. Золочівська сотня пор. Блавацького, Бриґади сотника Ґаздайки. 4. стр. Іван Лотоцький, V. сот. Меренди, II. Станиславівський курінь пор. Загайкевича, II. Коломийська Бриґада. 5. ст. стр. Юстин Духович, II. сот. пор. Макарушки, I. Станиславівський курінь сот. Микитки. 6. стр. Прокоп Фіголь, залізна сотня Сивка. 7. стр. Ксенофонт Михальчук, I. сот. пор. Яремчука, II. Станиславівський курінь сот. Ревюка. 8. ст. стр. кіннотчик Спірідон Федорняк, розвідчий відділ в Коломиї. **Передні лежачі:** 1. вістун рахунковий Теодор Кривий, Козацький Загін ім. Ґонти от. Долуда IV. сот. пор. Павла Примака, I. курінь сот. Михайла Климкевича, I. Корпус, X. Бриґада. 2. стр. Гнат Човган, VII. сотня, III. Станиславівський курінь пор. Вязовського.

Листопадовий спогад

Написала: *Іванна Блажкевич.*

Осінь 1918 р. застала мене як секретарку філії „Сільського Господаря“ в Галичі.

Сам Галич зруйнували воєнні події. Одні будинки згоріли наслідком пожару, що його викликали запальні стрільна у вересні 1916 року, другі понищили німецькі вояки, що стояли 11 місяців в окопах над Дністром. Отже філія „С. Г.“ примістилася в мойому мешканні в школі на Залукві. „Сільський Господар“ держав у своїх руках ратункову акцію цілої округи.

Щоб узискати яку-таку поміч від австрійської влади треба було перевести перепис населення, що після боїв вернулись на рідну землю з примусового виселення. Люди з розпукою гляділи на пориту стрільнами та стрілецькими окопами землю, на порозбивані, попалені або й вмисне порозбирані будинки. — Між повернувшими виселенцями були здебільша жінки й діти. Вернувшись з виселення без ніяких засобів до життя, лишені всякої опіки, блукали разом з маревом голоду й пошестей, що шкірили зуби до власників багатої української землі, яким війна забрала і майно і робучу силу.

В таких обставинах філія „Сільського Господаря“ в Галичі починала свою працю в осені 1917. року. Після переписання всіх поворотців з виселення, треба було з черги переводити перепис воєнних шкід, бо від цеї безконечної писанини влада узалежнила признання підмоги знищеному війною населенню.

Прийшлось вносити тисячі подань, щоб мати бодай надію на яку поміч зі сторони держави.

До цього ще треба було йти в депутації до ріжних властий та особисто робити представлення про нужду, що панувала в понищених селах. А висліди тих старань були такі марні, що просто розпука брала, як прийшлося розділити отриманих 198 кґ. твердої шкіри, або 5 возів чи 10 плугів між 28 кружків „С. Г.“ з близько 5.000 членів.

Але не можна було опускати рук. Треба було наладнувати орґанізаційну роботу сіл, що тепер зосередковувалися при кружках „Сільського Господаря“. Треба було боронити село перед визиском ріжних покутних, або й управнених дорадників, що здирали з жінок неімовірні суми за написання подань в случаї військового чи виселенецького причинку, або відпустки з війська для чоловіка чи сина. Праці було доволі. З воза на віз, з села до села, щоб вести роботу, що її вимагала потреба хвилі.

Попри працю в кружках „Сільського Господаря“ вже йшла підготовка для створення кооператив по селах. Загальні Збори кружків, сходини членів „С. Г.“, виклади, а при тому ненависна мені канцелярщина.

При тій роботі дістала я повідомлення, щоб 1. XI. 1918. їхати до Львова на зїзд повітових орґанізаторів, що мав відбутися в Народньому Домі.

Тому, що обовязки урядовця „Сільського Господаря“ наказували мені тогож дня розділити 2 ваґони соли, що давно замовлені надійшли якраз тепер, я старалася, щоб хтось поїхав замість мене до Львова. Але охочих не було. Бо в той час не належало до приємности добиватися місця в переповнених ваґонах, а часто вистоювати цілу дорогу, вбившися клином між щасливців, що засіли на лавках. Нераз треба було вікном влазити до ваґона, якщо не було охоти відречися їзди. До того неправильне курсування потягів, ваґони з вибитими вікнами і т. п. недогідности, що про них тепер і не згадуй.

Але обовязок звичайно буває твердий. Годі заслонюватись невигодою тощо. — Отже: їду!

Довша слота розмила дороги. Ніччю йду на двірець в Галичі. Зібрали ріки, Луква з шумом котить свої хвилі в обійми Дністра. Вода підмулює дрантивий воєнний міст, що ним треба мені переходити до Галича. Дощ ляв струями. Бродячи по кістки в болоті добилася я на двірець в Галичі, щоб на рано 1. XI. 1918. бути у Львові.

Прибита канцелярщиною не сподівалась, що гряде великий день визволення Українського Народу, що 31. жовтня 1918. р. був останнім днем габсбурської монархії.

Перестоявши цілих шість годин їзди потягом до Львова висіла я на Головнім двірці. Обмокла і заболочена в часі переправи з Залукви до Галича вспіла я трохи обсохнути в ваґоні, але виглядала як вояк з окопів після довшого бою.

Йду в місто Городецькою вулицею в товаристві д. П., що теж приїхав з Галича. Недалеко двірця минув нас відділ молоденьких жовнірів з жовто-блакитними відзнаками на шапках, що прямували на двірець несучи машиновий кріс.

Стійкові біля поблизьких касарень Фердинанда оглянули нас бачно, але завважили наші українські відзнаки „не ридай, а добувай“. — „Пускай, це наші“ — каже вусатий старший десятник до свого молодого товариша.

Застановили нас заслухані слова. В ринку біля ратуша попали ми знову на обзорини військової стійки з жовто-блакитними відзнаками. Стійка спрямувала нас на хідник по другому боці ринку.

Я зайшла до свояків при Пекарській вулиці. Треба було доконче очиститися з грязюки. Витираючи обуву, чую як хтось розказує нервово:

„Украіньци зробілі замах стану! Намєстнік арештовани! Уженди обсадзоне!““...

Відмовившися від запросин до сніданку, спішу до Народнього Дому, щоб довідатися в чім річ. По дорозі попадаю раз по раз в крісовий огонь. На Ринку українська міліція порядкує між товпою, що буквально отвирає роти дивуючися появі українських прапорів на ратушевій вежі.

Добиваюся до Народнього Дому. Тут оживлений воєнний рух. Роздають кріси, амуніцію. На подвірю вправляє відділ молодиків. Приїздять і відїздять авта, а там вже й раненого несуть.

Перша Жертва визвольної війни.

В нервовому напруженню находжу салю, що в ній назначено нараду повітових орґанізаторів. Незабаром заповнилася вона відпоручниками ріжких повітів Галичини, що так само як я з Галича, приїхали на нараду до Львова.

Аж тепер визнаємося в положенні. Посол до австрійського парляменту Л. Цегельський в коротких словах пояснив нам, що на нинішньому зїзді повітових орґанізаторів мав бути уложений плян, як перебрати владу в руки українського народу. Опісля в кожному повіті мала відбутися нарада орґанізаторів поодиноких громад, щоб після такої пляновості підготовки в означений день заняти всі уряди та роззброїти австрійське військо. Але подібний плян мали поляки, що хотіли на днях виконати переворот. Отже Дмитро Вітовський взяв у свої руки керму української справи. В ночі з 31. X. на 1. XI. 1918. р. під його проводом наші роззброїли австрійські полки розміщені у Львові, заняли всі уряди, а намісника Гуйна інтернували. Отже зайві якінебудь дальші наради. Треба вертатися на місця і зробити те саме, що зробили у Львові. Тимчасову владу по повітах переберуть Повітові Національні Ради. Команду міста обійме український старшина, а судовий або адміністраційний урядовець українець стає повітовим комісарем. В тій справі прийдуть ближчі зарядження. Харчеві уряди створені згідно з вказівками дотичного обіжника впорядковуватимуть доставу живности.

Після цеї простої без шумних фраз промови, хтось на салі запропонував, щоб зложили ми присягу на вірність Україні. Настроєва хвилина: самочинно піднеслися в гору правиці, а короткі слова, щирої, невимушеної приказом з гори присяги зобовязали зібраних виконати вложений на них обовязок найближчих днів. — Несеться з повної груди народній гимн, по якім виходимо з Н. Дому. Купивши більшу скількість українських відзнак мала я одиноке бажання: вернутися до Галича.

В дорозі на двірець треба було прокрадатися, ховаючися поза мури, а то й припадаючи до землі, бо з костела св. Єлисавети сипався град крісових куль.

Виїхала я зі Львова першим українським потягом на перепустку української влади з підписом Вітовського. В ваґоні стрінулась я з своїм бл. п. братом сотником О. Бородиєвичем і відпоручником зі Станиславова П. Ч. Спільно обговорили ми й усталили подробиці завтрішних ділань.

О год. 10 в ночі висідаю в Галичі.

Ген. В. Сікевич з Головним Отаманом С. Петлюрою і послом М. Васильком у Будапешті р. 1924.

Українська Самаританська Поміч у військовому шпиталі у Львові, Коперника 36.

Горішний ряд від ліва: Щавінська, Бекесевичева Стефа, Маланюк Ольга, Олексин Роза, Пашкевич Стефа. Середущий ряд: Коцева Марія, Яблонська, Козакевич Ольга, Скварко-Матвійчукова Олена, Рибчак Стефа, —?—, Фрей. Передній ряд: —?—, —?—, Коблянська-Охримовичева Софія, Орисік Софія, Федів-Суховерська Оксана.

Просто з двірця йду до начальника суду Т., щоб розказати йому про події дня. На жаль не застаю нікого дома. Йдучи попри дім нотаря Г. бачу світло. Треба зайти — цеж свої люди. Застаю чуже товариство при грі в карти. З наших тільки господар хати і військовий старшина К. Прошу наших до окремої кімнати та коротко передаю отриманий у Львові приказ. Отже старшина К. повинен обняти команду міста, а д. Г. стати комісарем на галицький округ.

Зі сльозами радости приняли оба вістку про заняття Львова. Але обняти владу в Галичі? З ким? Як? Довкруги кацапня!...

Запевняю обидвох командантів округи, що на 4-ту годину рано зберу сотку залуквян. Не дуже то вірять, що так буде, але д. К. погоджується до схід сонця бути в школі в Залукві.

Минула вже північ, як я опинилася дома. Здивовано бачу, що в хаті напротив школи ще світиться. Довідуюся, що це бл. п. Степан Кіліба прийшов на відпустку з італійського фронту. Зраділа я, бо знала з оповідання, що це свідома людина. Негайно йду туди. Кіліба змучений довгою дорогою збирався спочивати. Але почувши велику радісну вістку про народний зрив, вдягнувся як на алярм. Беручи свою військову шапку відкинув від неї бляшку з написом Ф. І. І. Згадала я про українські відзнаки куплені у Львові і Кіліба припняв одну з них до своєї шапки. За хвилину йшли ми обоє до хати В. П., а з ним до П. Ч., шоб при їх помочі змобілізувати залуквян.

Не зважаючи на непрохідні для звичайного діла болота, обійшли ми ніччю ціле село, хата в хату, звіщаючи про великий день.

О год. 4 рано зібралася в шкільній салі сотка залуквян. З ними треба буде роззброїти жандармерію і військо в Галичі та обсадити всі уряди. Клопіт тільки, що нема зброї: всього два обрізані кріси, що з ними ходили крадькома на лови, і один одинокий кріс УСС-а І. Дирди, що прийшов якраз на відпустку. Це трохи замало. Отже не диво, що в декого блискала у руках сокирка, а дехто прийшов просто з рискалем.

Сонце зійшло, а команданта К. не видати. Аж другий з черги післанець прийшов з Галича з вісткою, що отаман К. йде. На мою думку я своє зробила, передавши так як учора прирекла, 100 людей до розпорядження нового команданта Галича. Але отаман К. заявив рішуче:

— Просимо з нами!

Ідемо.

По дорозі вступаю на приходство. Там ніхто ще не знав про великі новини.

В Галичі забрали ми зі собою нотаря Г. і машеруємо на постерунок австрійської жандармерії.

— Іменем Української Народної Республики приказуємо зложити зброю!

Командант вимавляється, що не дістав ніякого доручення від своєї влади.

— Хлопці, кріси! — приказую коротко.

І двацять дужих рук хопило в посідання кріси, що рядком висіли на стіні, побіч жандарма. Тепер жандарми не ждали окремого доручення, але покірно передали нам в одну мить усю зброю і запас стрільн. Лишивши на постерунку жандармерії В. П. і бл. п. Михайла Френдія пішли ми, вже частинно озброені, щоб переняти стаційну команду і команду залізничого двірця.

На стаційній команді здалися австрійські старшини „mit Vergnügen". Без ніякого спротиву передали нам також команду двірця.

Розставивши стійки при маґазинах на стації вертаємося до Галича. Тепер наш похід хоч трохи менший, але виглядає інакше. Добуті кріси надають поваги нашим рядам, а попереду їде Б. М. на коні з великим жовто-блакитним прапором в руках.

Обсадивши всі уряди в Галичі та поставивши варту при касі податкового уряду, де в той час було 4.000.000 к., завісили ми український прапор на ратуші в Галичі. Опісля прийшлося мені ще роззброїти обоз, що містився на фільварку в Залукві. А там треба було думати про орґанізацію міліції в окрузі та харчевого уряду, орґанізувати вартову сотню та наглядати над вартою, доки не прийшов до Галича, як стаційний командант, бл. п. четар Ясеницький.

З черги прийшла достава харчів для шпиталів у Станиславові, а там збірка білля для стрільців в окопах.

Приходилося не спати не одну ніч, щоб в час позмінювативарти на мостах, або розвести в округ прикази про ополчення, чи подбати про своєчасну доставу паші та худоби для війська.

Але в ці дні багато людей не знало, що то значить умучення.

Початки українського військового шкільництва в 1917-1918 р.

Написав: полк. *Вартоломей Євтимович.*

Орґанізацію українського військового шкільництва започаткував восені 1917 р. Шкільний Відділ Українського Військового Ґенерального Комітету.

Шкільний відділ складався з чотирох осіб. Це були: Н-к відділу, підпоручник А. Чернявський (пізніше підполковник; нині — приват. доцент Подєбрадської Академії), його помішник, прапорщик О. Чубик-Подільський (пізніш — підполковник; на еміґрації в Польщі — протоієрей Варшавськ. Д. О. К.; нині на емеритурі) і два діловоди: рядовик (з університетською освітою) Лопушанський і військовий урядовець (студент Київського Комерційного Інституту) П. Донченко (загинув під Базарем).

В жовтні 1917 р. цей жвавий відділ встиг урухомити 1-шу українську школу прапорщиків[1]) через українізацію 2-ої київської (московросійської) школи прапорщиків, яка містилася в будинках київської церковно-учительської семінарії і заснував 2-гу українську школу прапорщиків на місці колишньої 5-ої київської школи прапорщиків, яка містилася в будинках Київської Духовної Академії.

Першим начальником 1-ої школи прапорщиків був досвідчений військовий педаґоґ, полковник Хлопицький (доля невідома) і начальником 2-ої підполковник Кліопа (в р. 1919 перекинувся до московських добровольців).

На початку листопада 1-ша укр. шк. прапорщиків була перетворена на „Першу військову пішу ім. Гетьмана Богдана Школу", й за Н-ка її був призначений Ґенерального Штабу підполковник Скорино, старий ес-дек.

Одночасно з цим у тому ж листопаді на місці 1-ої школи прапорщиків була урухомлена українська збірна школа прапорщиків, де докінчували науку юнаки-українці, що не докінчили її в київських російських військових школах (ті школи орґанізовано виїхали на Кубань, де починала творитися московська добровольча армія) та ще ті юнаки-українці, що після большевицького перевороту в Московщині, що-дня цілими десятками верталися в Україну. Начальником збірної школи залишився згадуваний полковник Хлопицький. В міру, як ці юнаки закінчували науку, вони діставали номінацію на прапорщиків з наказу У. В. Ґенер. Комітету.

Перша й друга школа через бурхливі події кінця 1917 і початку 1918 р. не давали ні одного випуску молодих старшин. Перша школа частинно була знищена під Крутами, разом із студентським курінем, а частинно — розпорошилася між іншими військовими частинами, що в лютому 1918 р., відірвавшися од ворога в Києві, відійшли на Житомир. Друга школа за покликом С. Петлюри приєдналася до „Харківського Коша Слобідської України", в якому послужила за основу куріня „Чорних Гайдамаків", а пізніше — розбрилася по ріжних військових частинах.

В кінці 1917 року шкільний відділ У. В. Ґенер. К-ту перетворився на „Головний Уряд військових шкіл України" з відділами: загальним, учебним, інспекторським та господарським. На становисько н-ка „Головного Уряду військ. шкіл" старшини-чугуївці виставили кандидатуру свого колишнього професора, военного інженера полковника Астафєва, українця старої дати. Цю кандидатуру енерґійно підтримав н-к Шкільного Відділу поручник А. Чернявський, впливовий член У. В. Ґ. К-ту, уступаючи йому своє власне місце.

Підчас боротьби за Київ усі співробітники „Головного Уряду" вступили до бойового куріня „Вільного Козацтва" при Військовому Міністерстві і, завдяки наступним бойовим подіям „Головний Уряд" також розпорошився.

Коли 3 березня 1918 р. Уряд УНР. вернувся до Києва, то орґанізацію військового шкільництва треба було починати наново.

Начальник Уряду, Отаман[1]) (полковник) Астафєв, його помішник, Отаман (підпоручник) А. Чернявський і штаб. старшина для доручень, полковник (поручник) В. Євтимович одразу ж приступили до орґанізаційної праці — насамперед до укомплетування Головного Уряду, який переіменовано на „Головну Шкільну Управу Військового Міністерства".

Перед Головною Шкільною Управою (скорочено „Г. Ш. У.") на весь ріст повстала потреба створити ріжні військові школи нормального типу для майбутньої реґулярної армії, а в першу чергу — створити повторні курси, через які треба було перепустити тисячі старшин-українців, яких підчас війни випродукували московросійські школи з прискореним курсом навчання, та рівні їм по програмі школи прапорщиків.

Повторні курси для старшин мали відновити й доповнити їхнє невеличке военне знання, підтягнути розхлябану за убіглий рік революції дисципліну, дати систематичні бодай початки українознавства й наситити, скільки дасться, національною свідомістю.

Персональний склад Г. Ш. Управи був такий: Начальник Управи Отаман (полковник) военний

[1]) Школа для майбутніх старшин. Прапорщик — наш хорунжий.

[1]) По новій номенклятурі У. Н. Р. всі військові ранґи відповідали посадам; ранґа отамана належала військовим начальникам на становиськах, що на них по інших арміях стояли ґенерали. Надалі, подаючи ранґу якоїбудь особи, на першому місці проставлятиму ранґу по посаді, а поруч у дужках — останню ранґу з російської служби.

Автор.

інженір О. Астафєв. Помішник н-ка (він же, на початку, — н-к загального відділу) Отаман (підпоручник) А. Чернявський; 1-ий старшина для доручень полковник (поручник) В. Євтимович і 2-ий старшина для доручень, осаул (юнак) І. Барановський.

Загальний відділ: 1-ий помішник н-ка відділу, полковник (прапорщик) О. Чубук - Подільський, 2-ий помішн. нач. від., курінний (капітан) Ю. Сніговський (на еміґрації в Франції), діловод, військ. урядовець, П. Донченко і кілька канцеляристів, з яких пригадую Скоьронського, Міднсго та Дядинюка.

Учебний відділ: Начальник відділу Ґенер. Шт. Отаман (полковник) О. Химич і по ньому — Ґен. Шт. Отаман (підполковник) В. Сальський і помішники: по піших школах — Ґен. Шт. полковник (полковник) В. Петрів (на еміґрації в Чехословаччині), по інженірних — военний інженір полковник (полковник) Значко-Яворський (доля невідома) і по ньому полковник (полковник) М. Розенов і діловод, військовий урядовець П. Опаренко (на еміґрації в Польщі).

Інспекторський відділ: Н-к відділу Отаман (полковник) М. Шиманський, 1-ий помішник, полковник (прапорщик) Черкаський і по ньому полковник (підполк.) М. Садовський (на еміґрації в Польщі), 2-ий помішник, курінний (підпоручник) Файнівський, (остався під окупацією), діловод — НН. і 2—3 писарі.

Господарчий відділ: Н-к відділу, Отаман (капітан) В. Мазюкевич, (на еміґрації в Польщі), скарбник, курінний (поручник) О. Гончаренко, (на еміґрації в Польщі) і по ньому — курінний (підпоручник) Інфімовський, діловод, осаул (військ. урядовець) Мороз і кількох писарів.

Опріч того десь біля 10 березня до Штабу Г. Ш. У. введено було посади: „Ґенерального Старшини для інспекції військових шкіл“ (у справах военної підготовки) і „Полковника для інспекції військових шкіл“ (в справах національного виховання). Перше становисько довший час було необсаджене, на друге ж був призначений автор цих рядків.

Дня 3-го березня Тимчасовий Військовий Міністр, Отаман (підполковник) О. Жуківський наказав Г. Ш. У. протягом 8 день зорґанізувати й урухомити в Києві „Інструкторську Школу Старшин“ та „Інструкторську Школу Підстаршин“ та підготовити кадри для відчинення такої ж школи для старшин в Одесі.

Київські школи намічено розмістити: старшинську в будинках колишньої інженірної („Олексієвської“) школи, на „Звіринці“[1]) й підстаршинську — в будинках кол. артилерійної школи („Миколаївської“) в „Кадетському гаю“.

Головна Шкільна Управа запопадливо приступила до орґанізації обох шкіл. Для цього використано тих старшин-українців, що до революції належали до кадрів численних російських шкіл та які після большевицького перевороту в Московії, повернули в Україну.

Вибір був величезний, і це дало Г. Ш. У. змогу вибрати для тих двох шкіл найкращих військових педаґоґів та вихователів. — Г. Ш. У. могла собі дозволити на те, щоб на чоло чет поставити старшин, які в російських військових школах командували сотнями.

Дещо скрутніше було з лекторами для ріжних предметів з українознавства. По перше їх було не так багато, а по-друге — всі вони були перевантажені працею по незлічених курсах українознавства, що їх наввипередки відкривали ріжні державні, півдержавні, самоуправні й більші приватні установи. До всього абсолютно не було підручників, і лектори самі мусіли їх компонувати. Але й з цим Г. Ш. У. дала собі раду — за щасливою ініціятивою Отамана Чернявського заанґажувала кількох лекторів з українських закладників та з полонених вояків-українців із Галичини, між якими не бракувало висококваліфікованих сил. З них памятаю проф. Михайла Садовського (зі Станиславівщини). Пригадую, як зрадів цій ініціятиві От. Чернявського От. Астафєв: „Так... наше борошно, а галицькі... дріжжі... Добре печиво з того мусимо мати“.

Чільніші становиська в школах були обсаджені так:

В інструкторській школі старшин:

Начальник школи Ґен. Шт. Отаман (полковник) О. Максимів (походив з донських козаків; помер на еміґрації в Південно-Славії), талановитий військовий педаґоґ і блискучий орґанізатор. Помішник н-к шт. Отаман (підполковник) Кліопа (в році 1919 перекинувся до Деникіна). К-т пішого куріня — полковник Канівець (відомости, де перебуває нині, не маю). Помішник к-нта куріня — курінний (підполковник) Самисін (в р. 1919 попав у полон до поляків; дальших слідів не маю). Команданти піших сотень: 1-ої, сотник (капітан) Гончарів, 2-ої сотник (підполковник) Петришин, 3-ої, сотник (підполк.) Кравчук, 4-ої, сотник (підполк.) Вдовиченко, 5-ої, сотник (капітан) М. Поливкин. Командант кулеметної сотні, сотник (підполк.) П. Ашахманов, кінної, сотник (полковник) Є. Василів, інженірної сотні, сотник (капітан) Пилипенко, батерії, сотник (підполк.) Приходько. Інструктор кляс — Ґен. Штабу полковник (підполк.) О. Чернявський.

Про решту старшин особового складу школи подаю ширше в своїх спогадах.

Щоб притягнути до школи потрібні контінґенти старшин слухачів, Г. Ш. Управа подала широкі оголошення до всіх ґазет, які виходили в Україні, через повітових к-тів розіслала свої оголошення до кожної волосної управи, видавала спеціяльні афіші й засобами військової авіяції розкидала летючки - оголошення підчас ярмарків по містечках.

Щоб забезпечити військовим школам підручники в українській мові, автор цієї статті, на приказ Отамана Астафєва, поруч із своїми функціями по основній посаді, обняв становисько керовника видавничо-друкарської справи Г. Ш. У. й з невеличких друкарень, що їх посідали російські військові школи, зорґанізував друкарню з 4-ох друкарських машин, 8 літоґрафських стан-

[1]) „Звіринець“ полуднева дільниця міста за Печерським

ків, переплетню і т. д. при 47 душах технічної обслуги.

На становисько директора цієї таки доброї друкарні запросив видатного знавця видавничої справи, проф. Ів. Зах. Шендрика (тепер у Львові).

Інструкторська школа підстаршин була зорґанізована на зразок старшинської. На н-ка школи був призначений Ґен. Шт. Отаман (полковник) Галущинський і на інструктора — военний інженір полковник (підполковник) Вс. Шумський.

На 10 березня школа була зформована й могла розпочинати науку, маючи в свому складі пересічно біля 150 слухачів у кожній сотні, що разом давало поважну цифру біля 1300 душ. Курс навчання був обрахований на два місяці, відповідно до чого вироблено програму.

О годині 11 ранку 11 березня 1918 р. наступило відкриття школи, на яке завітав тимчасовий Військовий Міністр, Отаман (підполковник) О. Жуківський, н-к канцелярії Військового М-ства, отаман (прапорщик) Ол. Ковалевський (нині перебуває в Луцьку), Начальник Головного Штабу, (ґенерал-майор ґен. штабу) В. Осецький (помер недавно в Франції) і ще кількох старшин військових начальників з Військового М-ства.

Відкриття школи перед будинками школи почалося з молебня, який відправив з українською вимовою (вперше в Києві!) шкільний священик, Отець Ю. Шевченко (пізніш — Епископ Автокефальної Церкви в Україні; нині — правдоподібно на засланню) при участі могутнього прекрасного хору, який зорґанізував адютант школи, талановитий диригент, сотник (шт. капітан) Афонський (на еміґрації в Парижі дириґує митрополитальним православним хором).

Військовий Міністр, Отаман Жуківський поздоровив школу з відкриттям та з початком курсу науки й побажав успіхів. По ньому коротеньке слово до школи промовив Отаман Астафев. Це слово й досі лунає в моїх вухах:

„Панове старшини! На нашу долю випало надзвичайне щастя й незрівнана честь започаткувати підготову старшин для нашої рідної — для Української Армії. На цю хвилину Батьківщина наша ждала від того часу, коли допустом Божим прийшла Україні остання хвилина її державної самостійности — коли в р. 1775 „Катерина вража мати“ зруйнувала останню силу, розвіяла останню надію, скасувала єдину запоруку тієї державности, преславну Запорожську Січ, та як співається в пісні „Степ широкий, край веселий та й занапастила“...

„Будьмо ж гідними великої хвилини, будьмо гідними славних предків, тіні яких в цю хвилю над нами вітають...

„Старшина — це той зразковий вояк, що завжди і при всіх обставинах мусить бути першим там, де йому наказує бути обовязок. Це саме тому, що він зразковий вояк, що знає своє діло краще, ніж інші, йому довірено провід над іншими, над підлеглими, яких він у мирний час мусить навчити вояцької справи, а в час війни — повести їх на поле слави й здобути для Батьківщини перемогу й славу!

„Це тому, що він зразковий, що він — між добрими найкращий. Батьківщина йому доручає життя десятків, сотень, тисяч і, навіть, мільонів своїх дітей! Тому, поруч із тим, що він найкращий, він має право бути гордим з даного йому довіря, як мусить бути скромний в оцінці власних сил, які він мусить усе своє життя досконалити!

„Будьмо ж гідними нашого високого, славного і як же відповідального завдання! Будьмо ж зразковими вояками, будьмо славними, як наші козацькі предки. Приступімо до нашої праці, як це належить воякам — во всеоружії наших сил духових і тілесних, нашого знання, хисту, завзяття й скромности, що наказує досконалитися! А перше, що мусимо зробити — це озброїти наші серця великою любовю до нашої Батьківщини й засталити їх ненавистю до її ворогів! Бо цієї подвійної зброї не переможуть жадні ворожі сили з цілого пекла!

„Хай же страшною буде наша зброя ворогам! Щоб вони завжди коміть головою тікали, зачувши наш бойовий клич! Хай перемога й слава будуть з нами нерозлучні!

— Матері Україні та її гордому вояцтву — Слава!

Довго греміло невгамонне „слава“, відбиваючись стоголосною луною від київських святих гір!

По цій промові школа продефілювала перед Військовим Міністром, який вітався з кожною сотнею, а на другий день у школі почалася її щоденна праця.

Як уже було сказано, в ті часи в Україні дуже бракувало підручників до предметів з українознавства й абсолютно не було підручників до предметів военної науки. Треба було їх створити, коли не всі одразу та не всі з них повні, то бодай з найголовніших предметів — створити підручники, а для решти — добрі конспекти.

Тому, що тогочасні військовики дуже слабенько знали українську мову, і до всього дошкульно відчувався брак военно-наукової термінольоґії, яку теж треба було швидко виробляти, то для прискорення справи лектори укладали свої лекції в московській мові, а потому ліпші знавці української мови перекладали ті лекції на українську мову. Написані в цей спосіб лекції поступали на редаґування до редакційно-термінольоґічної комісії при Г. Ш. Управі і далі — йшли до друку. — В цей спосіб почала була творитися военно-фахова література в українській мові.

Першим підручником, який видала Г. Ш. Управа, був підручник „загальної тактики“. Його написав був у свій час для київської „миколаївської“ пішої школи ґен. штабу полковник О. Чернявський, інспектор інструк. шк. старшин.

Цей підручник у моєму перекладі був виданий уже в першій половині квітня.

Опріч того незабаром появилися коспекти:

1. „Тактика технічних військ“ — ґен. шт. отамана В. Сальського.

2. „Польової артилерії“ — полковника артилерії Ш...го.

3. „Польової фортифікації“ — военного інженіра, полковника Шумського.

Сталий склад редакційно-термінольоґічної комісії був такий: Голова — ґен. шт. отаман В. Сальський, члени: отаман А. Чернявський, полковник В. Євтимович, урядовець — П. Опаренко, україністи-фільольоґи — проф. Ів. Шендрик і проф. (пізніш — академик) О. Курила і технічний секретар — урядовець, П. Донченко.

Крім того на окремі засідання комісії запрошувано автора твору, який був на редакції, і двох-трьох фахівців даного предмету.

Праці комітету відбувалися поза урядовими годинами. З підручників до українознавства Г. Ш. Управа видала граматику української мови в двох частинах, яку на спеціяльне замовлення написала для військових шкіл проф. О. Курило.

Внутрішнє життя обох шкіл нормували спеціяльні інструкції, які склала спеціяльна комісія при Г. Ш. У. За взірець для них послужила інструкція колишньої київської „Констянтиновської“ пішої школи (московросійської), яку уложив на підставі багатого досвіду видатний військовий педаґоґ, ґен. шт. ґенерал - майор Адамовик, коли був у тій школі за к-та куріня (пізніш він був н-ком Віленської Військової Школи).

По цій інструкції все життя школи було розпляноване й обраховане з докладністю до одної мінути. При такій інструкції вихованець школи не мав часу на байдикування, а все привчався кожне завдання виконувати в точно визначеному часі — привчався бути акуратним і зарадним при всіх обставинах свого життя. Мовою вихованців обох шкіл у службі і поза нею була мова українська.

Щоб підсилити в школах національно- виховавчий елемент, отаман Астафєв заанґажував до служби в Г. Ш. Управі славного артиста-маляря, п. С. По його проєктах у школах на всіх видніших місцях — над дверима до кляс, на стінах сходових кліток і т. п. були намальовані стилізовано-оздобні золотом і сріблом „кирилицею“ різні надписи — народні приказки, уривки з пісень, з „Кобзаря“ і т. п., що в стислих виразах на кожному кроці пригадували вихованцям їхнє становисько, обовязки, підказували нахили й стремління і цим, вїдаючись у память, переходили в підсвідомість — ставали частиною їхньої психіки.

З тих надписів, які підбирав Отаман Астафєв, Отаман Чернявський, проф. Шендрик і я, памятаю такі: „Добрий козак бачить, де отаман скаче“, „Слава не поляже“, „Свою Україну любіть“, „Хоч забий москаля, то він зуби вискаля“.

Подібні надписи мали бути по всіх майбутніх школах.

В от-таких умовах, які подано вище, почали жити й працювати перші українські військові школи.

Досвід першого випуску зі старшинської школи, який відбувся в першій половині травня, показав, що два місяці навчання — час рішучо замалий, щоб протягом того часу можна було подолати, хоч як скорочену, а все ж складну програму. Тому вже другий курс був уплянований на три місяці, а третій — на чотири.

Після урухомлення тих двох перших шкіл (до відчинення старшинської школи в Одесі не допустили німці) перед Г. Ш. У. стало чергове відповідальне завдання — виробити пляни й програми для навчання по військових школах ріжних родів зброї та призначень, почавши від кадетського корпусу і до ріжих военних академій.

Перше, що треба було зробити, це створити тип військової школи, який у найбільшій мірі відповідав би національній вдачі, прикметам та традиціям українця, підсилюючи додатні з них та зменшуючи відемні, словом, треба було українську військову школу створити, як орґанічнонаціональну. Під цим поглядом готовий шабльон московросійської військової школи, хоч у москвинів це була найкраща школа, для України не надавався.

Друге — до всіх плянів - програмів треба було внести поправки й корективи, які зродила остання війна.

На це потрібні були вже роки — поправки і корективи могли входити до учебних програмів військових шкіл тільки в мірі всебічного вивчення явищ останньої війни в найріжнішому освітленню, отже, по джерелах німецьких, французьких, анґлійських і т. п.

Прогалини, які під цим поглядом мусіли були неминучо повстати, були б заповнені пізніше — на ріжних повторних, спеціяльних курсах для старшин, підчас военних ігор, словом, у тій робітні, якою є реґулярна армія.

Отже, для початку треба було накреслити загальні напрямні лінії, ввести до програмів тільки річі випробувані й перевірені на даний час, але при складній біжучій праці, яку повнила Г. Ш. У., було немислимо, щоб вона сама, скромними людськими засобами свого учебного відділу, могла обхопити, а тимбільше, виконати це завдання.

Та Г. Ш. У. мала те щастя, що за начальника її був Отаман Астафєв. В своїй особі він щасливо поєднав военний запал революціонера і холодний розум математика. Коли він запалювався якоюсь ідеєю, то переводив її в життя з упертістю фанатика, з терпеливістю фільософа-стоїка й невблаганною льоґікою числа. — Присвятивши себе всього без останку справі рідної військовости в її такій найшляхотнішій ділянці, як виховання мозку й серця армії, її старшин, — вклав до неї всі свої нещоденні здібності, енерґію, знання та досвід. — Раз він рішив, що українські військові школи мусять бути твором довершеним, — він цілі ночі просиджував у своєму кабінеті й накреслював напрямні.

Наслідком цієї роботи була ідея „спільної юнацької школи“.

Виносивши в собі цю ідею, Отаман Астафєв передав її запроєктування й зконкретизування в певні руки свого талановихого і в той час ще молодого й працездатного помішника, началь-

ника учебного відділу Г. Ш. У. ґен. шт. отамана В. Сальського.

Розвиваючи цю ідею, Отаман Сальський для її зреалізування висунув проєкт і пляни для праць „Комісії по утворенню постійних військових шкіл Української Держави“. Ця комісія мала перевести свою роботу в дусі ідеї „спільної юнацької школи“.

Ця комісія в скорому часі повстала й була знана під популярною назвою „Комісії Ґенерала Юнакова“. — Про неї подаю докладно в своїх ширших спогадах.

ВОЄННІ УСМІШКИ

Нічліг в кімнаті і — деінде

Наші воєнні ветерани-письменники люблять починати свої твори так:

„Тепер, коли на дворі сніг і хуртовина, а тут у кімнаті так тепло і затишно, я лечу думкою в ті далекі часи, коли ми серед лютої зими....“

Егеж. Це дуже настроєвий початок оповідання. Я сам ось лежу в цій хвилині в ліжку, окутався теплою ковдрою, на ноги — для всякої певности — накинув іще подушку — і пишу воєнний спомин. На дворі сніг і дощ вкупі, вітер клапає віконницею, а в кімнаті так тепло і затишно! Така саміська ніч — егеж — пригадую собі — була тому 19 літ. Ми прийшли вечером до Маґерова, наша канцелярія закватирувала в місцевім приходстві. На дворі була найгірша ніч, яку собі може уявити чорна уява самогубця. Темнота, болото, сніг, дощ, проймаючий наскрізь холод, вітер, слизько. Ви були колись у таку ніч на дворі? Ні? Га, то шкода. Дерева тоді якісь такі слизькі, чорні, обвaнілі, останні листочки поприліплювались, як грудки болота, повітря сире, холодне і хандрувате. Ох, не любить такого українська душа! Українська душа бажає чогось ясного, теплого, пухкого, кучерявого, округлого, гарячого, повного, варениковогo, наливкового, от що любить українська душа! І ось так — пригадую — лежимо собі з хор. Семковим в теплій приходській кімнаті, та й балакаємо собі на сон грядущих.

— Найгірше, що чоловіка може тепер постигнути, — каже хорунжий — то махати в таку хандру нпр. з Маґерова до Добрусина.

Годжуся з ним, але думаю хвильку і кажу:

— Властиво, то не є найгірше. З теоретичної точки погляду булоби гірше, якби нпр. замість іти такою дорогою — лізти по такім болоті рачки. Га?

Хорунжий аж засміявся, так то я підхопив влучно. Але за хвилинку каже:

— Але й це не є найгірше. Бо найгірше булоб, якби так лізти по такій мішанині болота і снігу — нпр. — тільки в сорочці і босому. Га? Тут уже мене не закасуєш!

— Закасую! А якби так в сорочці, босому, а до того раненому в задну ногу?

— А най тебе шляк трафить, але чекай — і хорунжий став напружувати свій розум, щоб винайти ще щось гірше. Але не міг.

— Ну, і що? — питаю.

— Та вже....

— А якби так — кажу — при тім усім ще й до того залізти полякам в зуби, га?

— Ти маєш чортівську фантазію — сказав хорунжий і оба ми розсміялися довго і сердешно.

— А знаєш, що ще може бути гірше? начав я, але хорунжий вже спав. За його прикладом пішов собі і я.

— — — — — — — — — — — —

Спимо.

— — — — — — — — — — — —

Х—р—р—р... Х—р—р—р...

— — — — — — — — — — — —

Що було дальше, нехай пригадають собі ті, що тоді були в Маґерові. Коли я збудився від несамовитого крику — хорунжий був вже в вікні. А потім повторилося докладно те, що ми виворожили вечером — бодай нам язики покрутило.

А коли ми вже опинилися за містом, ледви вирвавшись з ворожих рук, і коли ми на другий день сяк-та прикрили своє грішне голе тіло (бо ми втікли в біллю) — хорунжий жалував одного: він залишив велику пачку тютюну на кватирі.

Ми — не зважаючи на таку денервацію, цілий день не курили... Це було гірше від всього.

— — — — — — — — — — —

Лежу ось так, як воєнний ветеран — і сон клеїть мені повіки.

На дворі така ніч, як тоді.

Вже засипляю і в останній хвилині тютюн кладу під рукою. Похоплюю себе на тім — і сміюся.

І засипляю сном блаженним.
Раптом: д-р-р-р-р!!! Жах!!! Зіскакую!
Але це будильник!
Сміюся — і засипляю знову.
Х-р-р-р-р!

Федь Триндик.

При інтендантурі Самбірської Бриґади (Кравса)

Написав: *Д-р Ілля Салагуб*, поручник-інтендант.

На приказ Н. К. Г. А. (ґен. Павленко, інтендант Штробель) в Ходорові обняв я дня 22. III. 1919. провід інтендантури Бриґади Кравса в Самборі. Мала вона три ґрупи, а то ґрупу Хирів, ґрупу Крукеничі та ґрупу Рудки, та мала до прохарчування около 18.000 голов. Кожда ґрупа мала свій харчевий склад та пекарню. Окрім цього в Самборі був інтендантський склад і головно звідси йшло постачання фронтових відділів.

Ґен. Кравс зараз при моїм зголошенню підчеркнув вагу постачання, обіцяв мені потрібну поміч, залишаючи мені вільну руку в ініціятиві та рівночасно зробив мене відповідальним за недомагання.

Маючи теоретичну підготову і досвід як австрійський довголітний харчевий старшина я сам дуже добре здавав собі справу зі задачі, що мав її виконати. Я знав, що відповідне забезпечення стрільця в харчі, обув і одяг та білля становить підставу боєздатности, що без цього тяжко вимагати від стрільця чогось надзвичайного. Сама посвята в бою не вистарчить, якщо нема заспокоєних основних вимог прохарчування та забезпечення в обув, одяг та білля.

Під оглядом постачання були ми здані на власні сили і на власний терен, бо з запілля майже нічого ми не діставали. Для добуття харчів (збіжа, картофель, омасти і т. д.) утворено закупочні відділи, що на загал справно виконували свою працю та не було в тім майже ніяких труднощів. Населення радо йшло нам на руку. Не було жадних нарікань і жалоб. Деякі харчеві засоби купувала інтендантура на місці в Самборі. Деякі перешкоди клали нам відділи з запілля, що на боєвім терені бриґади реквірували і треба було кілька разів ті відділи усувати з нашого терену. — Для добуття одягів, білля, взуття, шкіри утворено закупочну комісію під проводом сотника Вербенця, що навіть їздила на Закарпаття і закупила 2 ваґони одягів, білля та обуви.

На загал справа постачання нашої Бриґади була добре наладнана. Наші стрільці діставали пайку в розмірах австрійської армії.

В Самборі співпрацювали жертвенно зі мною тов. Карло Коберський, четар Іван Лозинський і інші.

В половині мая 1919. під напором переважаючих сил захитався наш фронт і „встоятися не було сили". Треба було подаватися взад і після пляну інтендантською базою мала стати околиця Надвірної. Туди дістав я приказ перевести інтендантські головні установи. Відповідно до цього пляну приказав я заладувати харчеві установи із Самбора враз з засобами і спрямував два харчеві потяги в околицю Надвірної. Сам я скороченою дорогою поїхав до Надвірної. Однак через наступ ворожих військ з півночі та упадок Станиславова Бриґада Кравса подалася в поспіху через Нижнів на другий бік Дністра та залишила мене в Надвірній, не повідомляючи мене. Через це польська кавалерія захопила мене з моїм відділом в Надвірній дня 29. 5. 1919. в полон, звідки удалося мені утекти дня 1. 6. 1919. до Делятина. Звідси пішки на Коломию дістався я до Незвиськ над Дністром, стараючися передістатися до своїх в околицю Чорткова. Та це мені не вдалось, бо цілий полудневий беріг Дністра обсадили румуни. З Незвиськ завернув я до Коломиї, звідки аж 22. 8. 1919. поїздом на Чернівці а відтак через Камянець Подільський пішки прибув я до наших відділів у Жмеринці. Тут захорів я на тиф і після 6 тижнів станув я знову на службу в постачанню III. Г. Корпусу. В який спосіб відбувалось постачання на Великій Україні і труднощі, що їх треба було побороти, зокрема в часі злуки з большевиками, подам другим разом.

П. С. Вже при цій нагоді треба спростувати той хибний погляд про працю постачання, що подають деякі наші мемуаристи. Вони ставляться до цеї ділянки з легковаженням, а навіть підзорливо. Погляд цей є вислідом незнання цієї справи, що є основою боєздатности армії. Цій ділянці присвячують держави вже в часі мира велику увагу, роблять великі запаси, а в часі війни творять запілля, де справу інтензивно наладнують. Наша Армія того всього майже не мала. Треба було заосмотрювати армію тільки „з терену", а це вимагало великої жертвенної праці, надлюдських зусиль і наші інтенданти протягом цілої війни чесно і з посвятою виконали своє завдання.

Перший український пароплав

Написав: *В. Січинський.*

В сучасну добу, коли пробуджується особливе зацікавлення до розбудови промислу, коли робляться великі зусилля до заснування ріжних майстерень і більших фабричних підприємств, незайве буде пригадати де-які особливо яскраві моменти з історії української промисловости, що кидають ярке світло на можливости розбудови рідного промислу на більшу скалю. Треба не забувати, що в минувшині ці наші здобутки були не тільки не малі, але в деяких моментах досягали величезного розмаху, так що тепер викликують подив...

До таких явищ відноситься діяльність славної української фірми „Брати Яхненко і Симиренко", що припадає на середину минулого століття. Діяльність її почалася з того, що вела велику торговлю на українських ярмарках кожухами, а пізніше борошном і полотном українського селянського виробу. Пізніше їх діяльність була спрямована на цукроварство, де фірма дійшла до значних зисків. Одна з найбільших цукроварень братів Яхненка і Симиренка була в Городищі на Київщині. Оскільки це було велике підприємство, свідчить факт, що будовання цієї фабрики коштувало коло 600.000 карб. — на середину XIX ст. величезна сума. Фабрика мала парові двигуни і взагалі була улаштована згідно з найновішими тоді вимогами техніки. Кількість робітників в 1860 р. досягала 850 чоловік, річно виробляла коло 400.000 пудів цукру вартости 3.400.000 карб.

Крім цукровару фірма заснувала в Городищі величезну машинобудівельну фабрику — першу того рода фабрику на Україні і в Росії. Щоби поставити фабрику якслід, представники фірми спеціяльно їздили закордон (Париж, Брюсель), щоби познайомитись з наймодернішим встаткованням подібних фабрик. Спроваджено з закордону (Франції, Бельгії і найбільше з Англії) необхідні машини і механіків (головно з Франції). На будову і встаткування машинобудівельної фабрики в Городищі витрачено коло ½ міл. карбованців! Фабрика була побудована в 1847 р. а в 1850 р. працювала в повному темпі.

Цікаво, з яким захопленням описували промисловий центр фірми — Городище — сучасники. П. Клебанський каже: „Містечко (Городище) виросло як на дріжджах; на пустарі повстало життя і життя бурхливе і діяльне: тисячі людей найшли там засоби до життя і працювали на користь фірми і власного існування". Місто було дуже добре упорядковане в технічному і гігієнічному відношенні і то виключно заходами самої фірми. „Крім величезної семиповерхової будови цукроварні на 260 десятинах землі, побудовано 150 будинків для службовиків, кожний з осібною садибою, городом і садком... У місті були крамниці, де всі предмети першої потреби і предмети роскоші продавалися по цінах з перших рук — від фабрикантів в інтересах служачих" (кооперація тоді не була ще знана!). „Коло фабрики був прекрасний шпиталь, що уміщав більше 100 ліжок, далі 6-ти клясова школа, де майже всі професори були з університетською освітою... В місті був свій театр і бібліотека. У фабриці і скрізь у місті було ґазове освітлення". А прецінь шеф фірми Яхненко був мало освічений і походив зі звичайної селянської родини. („Кiев. Старина", Київ 1896, ч. I—III).

Польський публіцист Падаліца (Зенон Фіш) так описував свої враження про новий український промисловий осередок: „Поміж містечком (Городище) і селом Млиевим показується фабричний комин над величезними мурованими будовами, навколо котрих розміщена велика скількість менших будов, що становлять ціле місто. Ви здогадуєтесь, що це цукроварня. Так, це фабрика цукру, відома у нас під фірмою „Брати Яхненко і Симиренко"... Майже всі цукроварні у нас побудовані землевласниками (поміщиками), але ця фабрика повстала в зовсім інших умовинах. Рівночасно вона служить цікавим прикладом величезних прибутків, які приносить ця промисловість. Прекрасно зорґанізована, ця фірма відома у нас під назвою Яхненко; і сам шеф не менше цікава людина... На наших очах, походячи з бідної верстви, маючи всього кілька сот карбованців, він став одним з найбільших купців нашого краю... Тепер фабрика не уступає найкращим закордонним, а розмір продукції у багато разів перевищує ці останні. Коло тисячі робітників і понад 100 службовиків (урядовців) знаходять тут постійну працю; будови міста освітлюються ґазом; на ріжноманітних варстатах виготовляють парові машини і пароплави... Оборотовий капітал досягає кількох мільонів карбованців... І що за ріжноманітне товариство складає його постійне коло: Анґлійці, французи, німці, українці, поляки, бородаті московські купці, жиди і обивателі (землевласники) — суспільні верстви найбільш протилежні по освіті, заможности і способом життя, постійно тут зустрічаються в їдальні за чаем, сидять побіч себе у витальні за преферансом. У нас, де суспільний поділ дійшов до того, що цілі покоління виховувалися під цим впливом, і ніщо їх не зеднує, це мішанина незвичайно дивовижна і для глядача, яким я був не раз, дає багато рідких образків... Про фабрику Яхненка треба було би оповісти ще дуже багато, одначе ми обмежимося повищим і радимо кожному мандрівнику на Україні побувати у Городищенській фабриці. Він знайде там зразок громадянського життя, цікавий під кожним поглядом, зобачить багато річей, котрі можливі лише закордоном (очевидно в Західній Европі), а представлений товариству, що сидить у витальні, переконається, що ці щасливці оточені усім, що тільки можуть нам дати мода, роскіш, мистецтво і література" **(T. Padalica: Opowiadania i krajobrazy. Szkice z wędrówek po Ukrainie, т. II. Вильно 1857, ст. 34, 158—164).**

Інший польський письменник Баворовський про Городище писав: „З нічого Яхненко створив

Городище, зробивши його гарним промисловим центром і резиденцією промислового владики (державця), який користується необмеженим місцевим кредитом, що перевищує навіть той, яким користуються короновані княжими коронами його колеґи, власники величезних земельних маетків". (Pamiętniki Baworowskiego, II, ст. 32)

Справді фабричне містечко повстало як у казці. Не дурно в околичного селянства склалася леґенда про Яхненка, що найшов у Городищі скарб:

„Раз Яхненко десь зустрінув дуже старого старця, зразу вони полюбили один другого і старець відкрив Яхненкові, що в одному з Городищенських ставів на дні лежить човен наповнений золотом, яке там кинули гайдамаки. Яхненко пронаймив цей став, спустив воду зі ставу, знайшов човен з золотом і почав черпати"...

Нарід ставився до фірми з великою симпатією, бо, як каже сучасник, „брати Яхненко і Симиренко вийшли з тіла його" і „ще памятали, коли на ярмарках бачили братів Яхненка і Симиренка, які продавали кожухи, купували пшеницю"...

Про головного представника фірми — Кондрата Яхненка — доховалися також якнайкращі свідоцтва. Була це незвичайно чесна і одверта людина, справедливий і зрівноважений, при тім рухливий, що дуже дорожив своїм часом. А „як природний українець завжди говорив по українськи"! Ніколи не ховався зі своїм походженням, а навіть на Московщині, де цукор фірми продавався у великій кількости, був знаний під назвою „Сахар двух хахлов"...

У фабричному місті Яхненка і Симиренка був незвичайний порядок, панувала моральність, карність і дисципліна, а система чергових сторожів по ночах — нагадувала немов би козацький устрій.

Про Яхненка ходили також анекдотичні оповідання. Сталося, що один зі службовиків фірми К. зійшовся з одною дівчиною і з того повстали ріжні сплітки. Шеф фірми Яхненко закликав до себе пана К., і зробивши вигляд грізного судді, в присутности добірного товариства з пань гострим тоном запитав:

— Що це ти, козаче, зробив?

— Хлопчика, Кондрате Михайловичу! — була чистосердечна відповідь підсудного...

В Городищі народжувалися і поважніші орґанізми — тогочасні „роботи". Машинобудівельна фабрика братів Яхненка і Симиренка була орґанізована на ширшу скалю, вона виробляла не тільки найскладніші машини для цукроварень, сільсько-господарських потреб та інших фабрик, а навіть парові машини і пароплави.

Все це було в той час, коли ні на Україні ні в Росії не було ще банків, не було і залізних доріг! Правда, на Дніпрі були вже спроби пускати пароплави і в 30—40-их роках XIX ст., були як каже П. Клебанський „два чудернацькі деревляні кораблі, які називалися пароплави", але вони не ходили далі Ржищева і возили лише камінь. Зрештою невідома фірма, що мала привілеї на це „пароплавство" по Дніпру, загальмувала розвиток пароплавства на Дніпрі більше як на 20 років!

Перший залізний пароплав фірми „Брати Яхненко і Симиренко" силою в 40 кін. сил закінчено в 1853 р. і в тому ж році спущено на Дніпро (A. Petzoldt: Reise im westlichen und südlichen europäischen Russland im Jahre 1855, Leipzig 1864, ст. 110. — Є. Андреевъ, Обзоръ различныхъ отраслей мануфактурной промышленности въ Россіи. 1862).

Цей перший пароплав, вироблений в українській фабриці, українськими робітниками, фірма братів Яхненка і Симиренка назвала — „У к р а и н е ц ъ" („Кіев. Старина", 1896, II, 262). Другий пароплав фірми Яхненка в 100 кін. сил спущено на Дніпро в 1862 р. (А. Оглоблин, Очерки истории украинской фабрики, Київ 1925).

Пароплави, так само як і всі інші машини фірми Яхненка, відзначалися дуже солідною і прецизною будовою, так, що „Українець" ходив по Дніпрі ще до 80-их років XIX ст. працюючи коло 35 років під своєю фірмою.

А було це „время люте", коли найбільший сучасник писав:

Україно далекої
Може вже немає;
Може Москва випалила
І Дніпро спустила
В синє море, розкопала
Високі могили,
Нашу славу?

Мимоволі напрошується порівнання назви першого виробу української фірми перед 85 роками з сучасними „першими" українськими фабриками, що хитро-мудро придумують назви своїх виробів на „середній" чи то „спільній" мові, що мають „задовольнити" кожного покупця. А є і такі „хитреци", що навіть придумують таку назву, яку з успіхом можна розуміти на кожній славянській мові, а навіть читаючи назву фірми з кінця наперед!...

Чи ця леґенда закопаних гайдамаками скарбів, що старається зберігти історичну традицію і цей недавній історичний факт про фірму Яхненка, що схожий на леґенду — не служить поучаючим прикладом для сучасности?

Українська жінка у визвольній війні 1917–1920 р.

Написав: *Михайло Середа*, полковник Армії УНР.

(Продовження)

VI.

Анна Кондратченкова.

Анна Кондратченкова.

На весні 1920. року колишня вчителька початкової школи в м. Печери на Поділлі Анна Кондратченкова, визволившись з пазурів винницької аґентури, зворушено говорила до героїв Зимового рейду:

— Десятки моїх товаришок, які на на ниві національного відродження засіяли дитячу душевну ниву чистим зерном національної свідомости, згинули в льохах чеки серед страшних мук. Наша влада мусить зібрати докладні відомости про мучениць і золотими літерами розписати їхні прізвища на шкільних стінах, в яких їх арештувала червона чрезвичайна. На жаль, українська влада була позбавлена можливости зібрати про мучениць докладні відомости.

В своїх споминах „Під сонцем Поділля“ Приходько згадує національну працю Кондратченкової в царські часи збройного наступу „чорної сотні“ і „самодержавного“ урядового терору. Революція 1917. року стрінула Кондратченкову в місті Брацлаві на становищі голови місцевої „Просвіти“. Національний рух і широка українізація дісталися в „Просвіті“ в досвідчені руки. В зимі 1917. на 1918. рік Брацлав денервувався, ломаючи голову над складним питанням: якої треба було триматися йому політичної концепції, щоб догодити і Богові і мамоні. Часи були загрозливі і непевні. Вільне Козацтво, що було зорґанізоване відпоручниками Центральної Ради по всіх закутинах України, копало в околицях Брацлава закопи, готуючись до оборони. Кондратченкова звязалась з ними через польовий телефон, умовившись, що на перший її заклик, козацтво мусить прибути в Брацлав.

Одного дня до Брацлава дійшли чутки про наближення большевицького війська. В будинку Земської Управи зібралися представники від місцевих урядових установ і орґанізацій: повітовий командант, голова земської управи, військовий начальник, начальник міліції, голова „Просвіти“, голова вчительського союзу. Мали вони обмірковувати засоби і методи в справі боротьби з большевицькою навалою. Підчас загострених дебат на салю конференції влетів розгублений возний і несамовито закричав:

— „Біда! Большевики вже недалеко!“

На хвилину повстала на салі тишина.

— Прошу дарувати, — заметушився схвильований голова земської управи: — Я на секунду... зараз вернуся...

— Цікаво позирнути на вулицю — виплигнув з-за столу військовий начальник і уланським чвалом, збиваючи з ніг стрічні кріселка, винісся з кімнати.

За дві-три хвилини саля зпорожнилася: численна авдиторія ніби провалилася крізь землю. Кондратченкова здивовано сконстатувала, що на салі вона одна. В сумежній кімнаті вона спіймала канцеляриста Дзівановського, якому звеліла скликати Вільне Козацтво. Козацтво дотримало обіцянки; збіглося, виступило проти большевицького відділу, роззброїло і зобовязало його вернутися назад. Рушниці, шаблі, баґнети, револьвери і ручні ґранати, що дісталися від большевиків, козаки знесли на мешкання „Просвіти“. Склали зброєю до кучи і сказали Кондратченковій:

— Доглядайте, бо ми не маємо часу. На селі худоба не нагодована і не напована чекає на нас.

Стративши зброю, большевицький відділ продовжував стирчати серед шляху, не знаючи, що робити. Вернутись до своїх без зброї — було ніяково, знову ж наступати на Брацлав з голими руками — не випадало.

В ті часи — перших бойових сутичок і військових пригод — боротьба з большевиками не завше завершувалася крівавими епільоґами: на щасливе розвязання бою скорше впливали психольоґічні чинники (переляк, фальшиві відомости, несподіванка) ніж зброя. Довідавшись від подорожних, що козаки поскидали зброю в покоях „Просвіти“ і розійшлися по хатах, большевики рушили на Брацлав. На мешканні „Просвіти“ вони стрінули Кондратченкову.

— „Просім матушка возвратіть нам оружіє, — звернувся ображено до неї один червоноармієць, який мав вигляд задиркуватого півня, а на грудях велику червону китицю.

— Бачив! На, понюхай! — скрутила Кондратченкова дулю і піднесла йому до очей.

— Ти, мамаша, убєрі єту вещ! Будет плохо...— огризнувся подратований червоноармієць.

— Як незадоволений, то маєш ще другу, — скрутила вона ще одну дулю.

— Бєй, єйо подлую, товаріщі! — вигукнув розюшений товариш, кинувся до зброї і висмикнув рушницю. Невідомо, що чекало Кондратченкову, колиб не виріс на порозі один з відділів Вільного Козацтва з далекої оселі, який був спізнився, однак знайшовся в пригоді. Приголомшені прикрою

несподіванкою, большевики розбіглися і Кондратченкова була врятована.

Кінець 1917 р. і початок 1918 р. не були для праці в „Просвіті" щасливі. Неждано вибухнув гетьманський переворот. В літі Кондратченкова була заанґажована до праці в місцеву земельну управу. Земельній справі, що тримала селян в стані дикої сваволі і анархічних вибриків, Кондратченкова надавала першорядне значіння. До дня протигетьманського повстання працювала вона в Управі не покладаючи рук, маючи на увазі зміцнення національного фронту. Вона не покинула в ці дні і „Просвіти", і залишаючись її головою, пильно доглядала, щоб напрям діяльности вчит. персоналу не скотився з національних рейок. Протигетьманський рух завсив був працю громадських і культурних орґанізацій: всі національні сили — військові, громадські, партійні, культурні, освітні — приняли активну участь в боротьбі за незалежність. На протязі кінця 1918 і 1919 років Брацлав декілька разів переходив в ріжні ворожі руки. Декілька разів повстанчі загони Лисогора, Шепеля і Волинця ревідували Брацлав і прикрашували червоними лідерами вуличні телеґрафічні стовпи. Не встигали повстанці винестися з околиць Брацлава, як у місті вже урядували ідеольоґи III-го інтернаціоналу.

Калішський союз українок-еміґранток.
Кондратченкова стоїть друга від ліва (х).

З Винниці час від часу наїздила слідча комісія, нишпорила по всіх закутках, вишукуючи учасників жидівських погромів. Комісія мала великі проскрипційні списки, до яких були вписані особи, що були визначилися своєю активною працею в національнім відродженні. Більшість повітового учительського персоналу була вивезена до Винниці, відкіля не повернулася. Кондратченкова зо дня на день чекала арешту. Місцеві специ, яких большевики змобілізували до фахової праці, порадили їй, що робити. Одного дня вона дісталася в покої місцевого наркома, де мальовничо розписала свої орґанізаторські таланти в ділянці ручних варстатів. Кондратченкова потрапила на болюче місце большевиків. Нарком не питаючи її, хто вона і звідкіля, підпорядкував їй всі приватні майстерні, які готували взуття, одяг і рукавиці.

На цьому досить непевному становищі застукали її добровольці, які вдерлися до міста на карку большевиків. Перед добровольцями Кондратченкова мала подвійну вину: поперше, як активний діяч „отторженія Малоросії от Росії", подруге „как ответственій работнік уездного наркому". В ночі добровольча контр-розвідка перевела на мешканні Кондратченкової трус. На кухні за скриньками знайшла її брата сотника української армії Гриця Миколаєва. Арештованих брата і сестру контр-розвідка спровадила в штаб команданта залоги.

Свято 4-ої Київської Дивізії.
Кондратченкова сидить третя (х) зправа.

Командант підполковник Симфеферопольського полку після недовгого допиту здивовано закричав, вдаривши себе пястуком по грудях:

— Что я слишу! Ви окончілі унівєрсітет? Ви ґімназію? І служілі в шайкє Петлюри?

Викликав сторожу і звелів їй одвести Миколаєва до вязниці. Кондратченкову звелів тримати під політичним доглядом. Миколаєву Грицю грозив роз-

стріл, про який довідались і упередили сестру штабові курієри, що були мобілізовані з місцевого населення. Але йому пощастило: начальником відділу, який сторожив вязнів, трапився його товариш зі школи і війська сотник Ткаченко. Його зусиллями Миколаїв позбувся вязниці і подався з фальшивим документом до Полтави.

Внедовзі, добровольчий відділ, заховуючи спокій і конспіративність, раптово зник з міста. Перед виходом добровольці пограбували хату Кондратченкової; винесли все, що трапилося під руку. Другого дня під звуки трубної орхестри вступили большевики. Скоро Кондратченкову покликали до кабінету голови повітового наркому:

— Ми маємо відомости, що ви користалися серед петлюрівців пошаною і славою; ми поінформовані, що в національних колах були грубою рибою і відважним коноводом, — строго позирнув на Кондратченкову голова і чиркнув себе рукою по шиї, давши зрозуміти цим рухом, яка чекає на неї смерть.

— Так, так... ваша пісня скінчена, — ствердив обіцянку голови червоний секретар, який скрипів пером за спиною голови.

— Алеж кождому злочинцеві Радянська влада дає можність виправити свою поведінку, — сказав ніби помякшавши голова і глибоко позіхнув.

— Принесіть нам список активних членів і... ми розвяжемо вам руки на всі сторони світа. Гадаю, що три дні вистарчить вам на „размишленіе і исполненіе", кивнув він головою на знак, що авдієнція скінчена.

Кондратченкова склала список, але в примітці проти кождого прізвища посвідчила: або „помер", або „невідомо куди подівся", або „мобілізований". Список доказував, що з великого активного персоналу „Просвіти" в місті позосталася одна Кондратченкова. Большевики спочатку було розгубилися, познайомившись зі списком, алеж пізніш знайшлися: намислили перехитрити Кондратченкову. Запросили її до кабінету голови, стрінули чемно поза дверима, посадили в крісельце і сказали:

— Факти і життя пересвідчили нас, що праця „Просвіти" не була ворожою і деструктивною для большевицької влади. Навпаки, булоб бажано, щоб ваша „Просвіта" поновила свою діяльність. Ми ґарантуємо вам свій захист і всяку допомогу.

Запевнення штабу повітового наркому Кондратченкова прийняла за правдивого червінця. Вона переконала членів „Просвіти" в большевицькій льояльности і розпочала культурно-освітній рух.

На перших кроках „Просвіта" улаштувала декілька українських вистав. Большевики залюднили театральну салю по береги і одного вечора навіть піднесли Кондратченковій живі квіти за артистичну гру на сцені. Малося враження, що між персоналом „Просвіти" і большевицькою адміністративною репрезентацією навязались доброзичливі і щирі відношення. Минув тиждень, другий... Управа „Просвіти" звернула увагу на досить цікавий факт: кождого дня хтось зі складу „Просвіти" зникав і то назавше, не лишаючи по собі жадного сліду. Сумні випадки прибрали якогось сталого і методичного явища. Настрашений персонал „Просвіти" не ризикував ночувати у себе і на ніч сходився на мешкання Кондратченкової, ночуючи у неї на горищі.

Пройшов місяць, можливо більше — зо шість тижнів, як одної ночі влізли чекісти до хати Кондратченкової, перекинули все до гори ногами і поскидали з горища всіх її необачних гостей. Під дахом чеки, руденький панок в окулярах, очевидно слідчий, зі семітськими рисами обличчя сказав їй:

— Наш Центр запрошує вас прибути до Винниці. В давній резиденції Петлюри вас очікують щасливі перспективи для вашої дальшої карієри.

До Винниці Кондратченкова не потрапила: під ранок в місто вдерлися повстанці, зліквідували большевиків і звільнили персонал „Просвіти". Скоро надійшли польські війська, за ними вернула з повстання армія ґенерала Омельяновича-Павленка. Кондратченкова, як та квока, що находить розігнані шулікою курчата порозшукувала приголомшених подіями членів „Просвіти" і знову розпочала культурно-освітню працю. В листопаді 1920 р. Армія У. Н. Р. примушена була евакуватися до Польщі. Склад Брацлавської „Просвіти" теж покинув рідні пенати і рушив на чужину. (Продовження буде.)

ФРАНЦ КОКОВСЬКИЙ.

Листопад на Лисоні

Листопад... Квіти вже відцвіли,
де бій колись ішов завзятий,
а часом тільки крук крилатий
злетить над тихії могили...

І часом місяць ще освітить
розгорнену дощами яму:
в ній людський череп щурить зуби
і тихо шепче: „Мамо, мамо!".

Казка

(Уривок з повісти Ганни Кучабської „Михась бє комуну““)[1].

Пізнім вечором на пятий день добилися Максим і Михась до табору.

Верхівями старих трепет грався холодний легіт, але в гущавині в низу ні листок не шелеснув, лиш придушений гомін повстанців стелився лісом далеко серед нічної тиші.

Жар пригаслого вогнища посеред обозу ледве освітлював землю. Чорними обрисами відбивали від цього сяйва партизани, що сиділи й лежали навколо.

Як обидва до вогню підходили, докинув котрийсь із повстанців до жарива оберемок хмизу. Леготом ночі понісся дим і звився тонкою смугою понад чорним кругом партизанів... Нараз спалахнуло полумя.

„Михась!“ скрикнув зненацька Матвій — і на цьому затих. Досить було Матвієви кинути оком на осяяне полумям Михасеве обличчя, щоб його широкий, радісний усміх на привітання хлопчині завмер. Та й другі з прибувшими й поздоровкатись наче забули, задивившись на хлопця. Бо всі вони ніколи ще не бачили його таким сумним, таким задуманим; — ще дивніщим, ще більш відчуженим аніж отого дня тому два тижні, коли він раптом був пішов собі кудись з табору, не знати куди й чого.

Хлопець приступив до вогню.

„Ти, Михаську, мабуть десь далеко бував“, почав непевно один із партизанів, — „мандрівка тебе дуже зморила“.

Хлопець мовчав хвилину, наче про що инше думав[2]).

„Егеж...“, сказав тільки, відвернув лице від полумя й потонув очима в пітьмі ночі. Щось ні-то радість ні-то плач прокинулося в нього в серці, як побачив ці добре знайомі обличчя, як почув привітні голоси сердечних друзів.

„Ходи до мене, Михасю“, кликнув з другого боку вогнища Онуфрій і розстелив плащ. Ліпше за всіх він запримітив неприродну змарнілість на обличчю хлопчини, але не питався нічого. Прочував, що не само тільки скитання так його знесилило; загартований хлопець завжди зносив досі невзгодини дороги без скарги і втоми. Якесь горе мусіло йому притрапитись, таке важке, що насилу двигав. Осьтак без слів спізнав Онуфрій, що якусь таємницю скриває мужньо хлопчина в своїм засмученім серці дитячім, — таку якусь глибоку тайну, що її торкатись не можна. Мовчки стиснув простягнену до нього малу руку й посунувся, щоб посадити хлопця праворуч себе, ввесь плащ йому залишаючи. А як вільну полу плаща накидував хлопчині на плечі, щоб затулити їх від холоду ночі, то огорнув їх обидвома руками, і було воно так, наче він Михаська нишком до себе голубить.

[1]) Появилася в німецькій мові під заголовком: **Hanna Kutschabsky, Im Geheimzeichen der Otamane** („Під знаком отаманів“), **Verlag „Junge Generation“, Berlin.**

[2]) В попередному розділі роману розказано про те, як Михась дізнався, що його сестричку Нюру вбито.

„Авжеж годі було так далі!“, продовжував один із повстанців перервану розмову. „А хибаж отамани не могли раніще зєднатись?“.

„Звісно, так воно й гаразд, що отамани собі руки подали“, докинув білобородий дід, що сидів побіч Михася. Це був старий Карпо, що ось-де знову до табору прийшов у гості до внуків, „крепкого гарту дідуган старого покрою“, як його звали, — суворий і впертий, завзятущий і до воювання охочий, хоч цього літа він вже лиш десь-колись за рушницю брався, бо по старости віку в костях занадто щеміло.— „Та чи поможе що оте отаманське єднання, — хто його знає?“ мовив Карпо далі. „Ото, колиб у нас ще раз такий отаман взявся, як був один давно, що чар-зілля знайшов і з нього й істини дізнався і великої сили набрався, — так о т о й — не бійтеся! — скоро скинув би нам з шиї червоних!“

„Колиб так істина...“, почав Матвій, але почувши на собі погляди товаришів затих і взявся поправляти вогонь.

„Сьогодні бери рушницю, а ні то хоч ніж у жменю та й годі, — а чи воно з істиною чи без істини, кому до того діло!“, — сказав грубо якийсь, що сидів осторонь від вогню в півтемряві. Замовкли...

„Ні, самої рушниці не досить! Без того, щоб тайну чарів знати, не обійдешся“, перебив тишу старий бородач. „Отож гадаю, що комуна тайну чарів знає, а наші отамани ні, — і тому в нас нічого не виходить!“

„Чував я раз про те чар-зілля“, заговорив живо юнак, що щойно пару днів тому пристав до повстанців. „Колиб знаття, де..., але це певно лиш казка“, закінчив ніяково, зиркнувши на инших.

Білобородий випрямив згорблену спину наче його вжалило.

„Ось який мудрагель!“, посердився. „Казка!! Егеж, усе для вас, мудрагелів, казка, чого не можете вхопити руками! Але поголос про чар-зілля, це не казка ні, щоб ви так і знали! В давнину росло воно собі тайком поміж Чортовими Скелями на Дніпрі, — це щира правда, і на це я присягну!“

„Ще лиш того треба, Карпе, щоб ви присягнули, що на живі очі самі бачили оте ваше чарзілля“, закепкував Максим.

„Поки я був молодий, то тут у нашім краю був мир і нікому не було треба чар-зілля!“, одвічав Карпо, сердито дивлючись на Максима. „А тепер я старий, — куди мені до того. Але колиб я нині такий дужий був як декотрий молодший, то я — так і знайте — не пожалів би труду!“.

Михась, що досі мовчки й байдуже сидів, підвів похилену голову, і його сумні очі ожили.

„А чи не дурите нас, Карпе? Чи щиру правду мовите, що справді є чар-зілля? Їй-Богу розкажіть мені про нього!“ І він присунувся до старого близенько.

„Щож богато казати, мій хлопче?“, промовив білобородий, і його голос став трохи менше су-

ворий. „Чував я про це від діда і теж і від батька, а вони пустого не казали, бо балакучі не були“.

Старий замовк, і його зір перебіг по постаттях, що сиділи довкола вогню.

„Мені ця бувальщина добре вбилася в память, бо за часів мого діда вона ще у всіх на устах була“, почав по хвилині, побачивши, що всі чекають, щоб оповідав. Добрячий усміх промайнув по його пооранім зморщками обличчю. „А було воно так...“.

І знову старий затих і відкашлявся.

„Михасю“, докорював лагідно хлопчині, „не тягни-ж бо мене так за рукав, — адже мушу собі початок пригадати. Усе по порядку розкажу, мій сину“.

„...Було колись — давним-давно“, — почав він по хвилині, „напоїлися кровю наші поля, приникла-затужила наша Україна в безконечній недолі. Бо тепер — знайте! — не вперше панує чужинецьке безправя на нашій землі. Як нині, так і тоді боронився нарід як міг, але враже беззаконня було сильніше і виходило так, що ніколи супостата лютого не позбутися. Але склалося инакше. Був серед нашого народу один, що на щось більше годився, аніж даром святий хліб їсти!“.

Дідуган повів очима довкруг себе й похитав докірливо буйною сивою головою.

„...Так він і звався: Богдан звався — Богом даний муж. Отож думу думав і днем і ніччю цей муж, думу тяжку й велику замишляв, що чинити треба, щоб народови свому дати перемогу. Аж якось раз зачув, як старі люде собі про чар-зілля казали. Скільки їх було, мовляв, без числа смільчаків, що чар-зілля пробували знайти, а всі головами наложили даремно. Так ото орючи одного разу на своїх займанщинах нагадав собі муж оту давну бувальщину, і наче полуда йому з очей спала. Гей, збірайся, козаче, в далеку дорогу, промовив до себе, та й піди шляхами несходимими, путями незнаемими, — аж до скель до отих недосяжних дійдеш, аж чар-зілля нерозгадане знайдеш! Покинув плуг, до дому поспішає з рідними попращатися. В лиху годину до дому прийшов. Поки поле орав, ворог лютий чужинний йому жінку пірвав, синка улюбленого зі світу згубив, хату-добуток спалив. Одинокий остався сердега, самотний як той дуб на вітроломі. Але не захитався, лиш залютував страшно у серці і пішов, нічого не взявши з собою в дорогу лиш — затямте це собі добре юнаки! — лиш шматок хліба!“

„Ото невередливий був, їй-Богу“, поглумився хтось в голос. Але лиш рідко який підсміхнувся. Очі з увагою спивали з уст старого кожде слово.

„Невередливий!! ти ледарю!“, посердився старий. „Хиба того не бачиш, що отой муж нічого вже не мав свого — ні дому, ні жінки, ні дитини, ні навіть не мав що їсти? Бо хто йде за чар-зіллям шукати, той хай до нічого серцем не лине, лиш до свого задуму великого. Ось що тобі затямити треба, ледарю!“

Круг слухачів стрепенувся.

„Отак подався в дорогу“, Карло підніс трохи голос. „Ішов горами, йшов долинами, — диким полем ішов, лугами, степами. Не день, та й не два так мандрував, а все по пустинному краю, бо тоді — так і знайте! — увесь цей край ось тут над Дніпром ще пустарем був диким; ніде ще не було розораних піль, лиш чагар та степ. Аж до великої пущі дійшов. Іде цим лісом день, іде другий, — а й на девятий день кінця-краю пущі немає. А в цім борі, у цім пралісі темнім було тихо як у церкві. Ні вітер не шелестів, ні пташка не щебетала, було завжди парно і сонно, бо це був заворожений ліс, що доступити до чар-зілля не давав. Блудили в ньому й гинули всі, що без потреби, по своєвіллю за чарівним зіллям шукали. Отож блудив отой муж завзятий, шукав дороги, але не міг знайти. Аж одного дня витряс із торби останні окрушки, а на другий день вже й цього не було. Вечором голодний пішов спати, і голодний прокинувся на другий день рано“.

„...Ще девять днів отак шукав за виходом з ліса“, продовжував білобородий старець свою повість по хвилині, „а серце від голоду ниє. А на девятий день та у вечірню годину ляг собі під деревом, здався на волю Божу, — а щоб уже й не рухатися з того місця, хай буде, що хоче“.

„...А як зорі на опівніч стояли, заснув сердечний і приснився йому дивний сон. Ніби то він іде — Михасю, не сунь ніг так далеко, бо обсмалиш собі пяти! — Отож приснилося йому, що буцімто йде і йде, а все перед себе. І приснилося далі, що ліс ніби почав ріднути і нарешті дерев зовсім не стало, лиш узявся сам очерет і шувар. Іде він тими шуварями все перед себе, аж тут і Дніпро саме на тому місці, де на берегах звалами понавалювались Чортові Скелі. Тут він ніби-то на кручу на височенну драпається, — а вже-ж не легко йому було! На горі кругом довкруг себе оглядається, — аж там між каменюками поміж злющими, недорідними, щось зеленіється. Лиш не думайте, що це була якась велика поляна. Казав мені дідо, що отой затишок був не більш за дві долоні, а може й того ні. Але якраз на цім клаптику родючої землі й росло чар-зілля! На цьому много претерпівий муж пробудився. Передумав на яві свій сон, затямив собі, куди показувало його обличчя, а як засвитало, пішов просто себе і все було так, як бачив у сні. А всеж прийшло щось, чого не сподівався. Скелі лежали на ділі посередині Дніпра, окружені довкруги водою і ніде з берегом не сполучені. Води-ж шумлять, наче в голові колесо гуде млиновеє, — води вирами запінені кружать. Зібрав його ляк, станув на березі, не важиться далі“.

„Авжеж! Хто бачив Дніпро біля Чортових Скель, цей зрозуміє! На таку воду пуститися, це поверх людської сили“, міркував партизан, що сидів біля Карпа.

„Певно, заяче серце на таке не зважиться!“ утяв йому старий. „Але з того всі можете взнати — і це собі затямте! — задармо чар-зілля нікому не дається, — а що кому по розумі, як не має відважного серця?“

Старий многозначно замовк. По хвилині став казати далі.

„Сміливий муж стягнув крепко ремінь, пору-

чив душу Богові, кинувся у хвилі; Бог допоміг: доплив до скель".

„Ото моцар! Лиш подумати, а моторошно робиться!" вигукнув з подивом новик.

„Авжеж моцар! Хибаж инакше знайшовби чарзілля?" повчав Карпо. „Казав мені дідо, що його прадід ще його, отого моцаря, знав. Так отой розказував бувало, що на сам його вид кожному серце в грудях тремтіло, такий він був великий, такий грізний і нетерплячий. А очі які в нього були! Ці наче полумям горіли, наче іскрами грались!"

„Ну і що було потім? Та розказуйте вже раз далі, Карпе!" нетерпеливився Михась. „Як виглядало чар-зілля? Кажіть!"

„Пожди трохи, сину! Адже й мені треба передихнути! Усе розкажу до кінця по порядку, не бійся!"

„...Отже слухай, мій хлопче", казав дід далі й усміхнувся побачивши як Михась від нетерплячки сюди й туди сувається. „Доплив отой муж до скель, видрапався на кручу, на гостре креміння не зважаючи, що йому руки до крови ранило. А на горі знайшов усе так, як бачив у сні. Спершу видавалося йому, що оте зілля, що він його за чар-зілля мав, ніби так собі просто недотепний бурян, і стало йому сумно на серці, подумав: мабуть обманув мене сон. Але ж переміг сумнів і не стратив віри, то й зілля йому по правді обявилося. Бо воно зміняло свій вигляд. То зеленіло, але його листя час до часу наче іскрами гралось, то знову всеньке золотом сяло, і так разу-раз дивно мінилося. Мерщій схилився, вирвав один корч, сховав його на грудях, на голім тілі проти серця. І враз кров заграла в ньому й якусь могутню силу в своїх жилах почув. — Пустився вертати. — Ще не встиг далеко, аж у січу страшенну попав: то не громи бють, не град колосся тне — боєм великим бються діди наші з ворогом одвічним. Бились день, бились другий, а на третій день потомились; — гей! туман полем лягає, хоробрість никне, великою навалою нові вражі сили надходять. Хто на землю, на скривавлену спочивати лягає, хто відступає, батька-матері благословення забуває. Аж тут Богдан, Богом даний муж появляється. Кликнув Богдан. Усі стрепенулись, його голос зичний почувши. Гей! Ще не пропала козацькая доля! То не вихор степами несеться, то Богданова сила чародійно воїнство несе-пориває; а деж така потуга на світі, що цю силу, цю непереборну поборолаб? Іде Богдан на чолі всіх, ідуть за ним полки — січуть, розбивають, в пух і прах розносять, всю Вкраїну визволяють-спасають... Отак запанував Богдан у нашому краю. Великим володарем став; скільки їх було царів і королів, що воювати з ним брались, — усіх побив. Знав-же він добре усе, що вороги проти нього замишляли, ніщо не могло від нього втаїтись, — і було воно так, наче самі воздухи йому вістку про все подавали. В той час, як вибирався було за чар-зіллям, був небогатий; але потім, як володарем став, примножилися його достатки незміримо — багато замків мав і піль і лук, самої лиш прибічної дружини було в нього багатирів з тисяч. Потім помер, і від тоді ніхто на нашій Україні не знає, де поділося чар-зілля. Пропало аж на нинішний день, — і з цього все нещастя".

Старий затих.

„Гм..." пробовкнув котрийсь із круга наче хотів заперечити, але не зважився. Усі дивилися вперто на Карпа — одні ніяково, другі насмішливо, ще инші не йнявши віри, а всеж повні смутку.

„...Як щиру правду розказав нам Карпо, хлопці; так і те правда, що ваші душі нічого в цій казці не тямлять", промовив неждано Онуфрій.

Сказав це так тихо, що ті, що сиділи довкруг огнища, ледви його вчули. Збентежено поглянули на мужа, що поклавши лікті на коліна й оперши чоло на пястуки увесь вечір мовчки сидів з понуреною головою й непорушно глядів у жар. Знов замовк Онуфрій наче йому важко висказати те, що було в нього на думці.

„Ет!" заговорив погірдливо той, що розлігся поза кругом у тіні. „Кому там нині до чар-зілля і всяких чортовин! Усі ж ми бачили це на війні: в кого ліпша зброя, цей перемагає, та й зрештою й нині розносяться вістки по всім-усюдам по вітрю, отакими малими іскорками, що їх на воздухи пускається".

„Може собі й є щось таке на світі", відповів старий байдуже. „Та й щож велике в тому? Авжеж не більш дізнаєшся від отих ваших іскорок, хиба лиш те, що десь-там хтось балакає, може й навіть дурниці якісь негодящі. Це їй-Богу неважне! Але найти сокровенної, що її ніхто не знає, й істини, — ось чого не обявить ніяка сила крім чар-зілля!"

„Чортові скелі... А чому Чортові?" подумав Михась у голос. „Ви не знаєте, Карпе?" І він поглянув замислено на обличчя старця.

„Авжеж знаю", одвічав Карпо усміхаючись. „Дідо мені це бувало розказував. Було воно, хлопче, так: Богато сот літ тому, а може й ще давніще, задумали були раз чортяки загатити Дніпро...".

„Та й червоні теж хочуть тепер так ізробити!" перебив сидючий біля Карпа повстанець. „Чував я, що незабаром мають побудувати на порогах великі тами і відтак заводи, щоб у них електричне світло виробляти".

„Егеж! А мені розказували", докинув инший, „що потім оте світло по всім-усюдам, теж і по наших селах розпровадять!"

„Оце гаразд!" захопився новик. „Лиш ґузик потисни, і вже тобі світло в хаті, наче сонце ясне! Авжеж не те булоб, що каганець!"

„Ну і що? І що-ж ви будете поночі при отім вашім наче сонце яснім світлі робити? Собі волосся на головах числити, га?" глузував дід.

„Мовчіть уже раз!" сердився Михась. „Розказуйте, Карпе, далі!"

„Хиба не правда? скажи сам Михасю! Може ото чортяки й собі хотіли робити оте, як його, електричне світло? — відкіль мені знати?" — старий поглянув на Михаська й моргнув до нього фіґлярно. „Досить того, що почали гатити Дніпро. Носять відкись з кінця світа каменюки, шпурля-

ють у воду, — цілі гори двигають, аж сопуть сердеги. А Дніпро ці зломи все розсуває; — не дав себе, славний; переборов міць чортівського каміння. Тепер сторчить воно з Дніпрових вод наче звалища велитенські поруйновані, на знак його перемоги над потугою бісів. Та й як червоні оті свої гаті побудують, то може — хиба не так, Михасю? — Дніпро теж і їхні тами колись таксамо порозносить? Хто його знає?"

„Авжеж кажіть собі, що хочете, — але що люде оту електрику собі видумали і машини всякі, — це аби як — велика річ!" заспорив той, що сидів біля Карпа. „Ори чи сій, молоти чиший чи ткай, — кожду роботу, якуб не подумати, можна нині робити машиною. Життя стане куди лекше теж і для нашого брата!"

„Та воно так, але..." замимрив загадково Матвій і позгрібав надгоріле галуззя, щоб кинути в вогонь.

Братва замовкла й задумалась. Деякі головами похитали притакуючи, инші усміхались до себе, самі не знаючи, як бути.

„Не лекше життя воно віщує, а суд. Підождіть! Ваші машини вам ще голови скосять!" промовив Онуфрій твердо.

Той, що сидів біля Карпа, заперечив головою.

„І що це ви таке говорите, Онуфрію!" крикнув знеохочено. „Адже машиною послугуються люде, — якже вона ні з того ні з сього може їм голови пообсікати? Та й до речі й того не розумію, про який суд говорите?"

„Про який суд говорю?" одвітив Онуфрій, піднісши голос, а його слова падали ще більшою вагою ніж звичайно. „Колись були чоловік і земля одно. Нею клявся в найсвятіщій клятві; любив її і молився до неї; а вона, велика мати, кормила його й захищала; — для неї проливав піт і кров, а вона, як вмирав, ховала його, свою стомлену дитину, знову в своє нідро. — Тепер вмирає закон. — Не має вже шани чоловік для землі, — вона для нього мертва річ. Рве її і топче і нічого вже їй давати в офіру не хоче, а вона відреклась йому матірю бути. Вже перестала його захищати, і вже нема на всій землі такого сховку, де він був-би безпечний. Наче зів'яле листя стрясає з себе земля людей. — Тож вони тепер наче те зерно без завязку, що не має ваготи в собі, аби вгрузнути в землю і там пустити парістки — і змивається водою геть. — Оце й є суд!"

„Завіщо ж бємося, якщо нам всім до одного загибіль судилась?" запитав новик. Його молодий голос зазвенів лунко й затих.

„Завіщо бємося?" повторив Онуфрій. „За те бємося, щоби прокляття всемогучої матері нас не постигло; — щоб ми вірні їй до сконання лягли головами, а свята земля щоб нас у себе прийняла; — бо якщо ми тепер без бою піддамось, щоб дожити в ганьбі сконання від грядучого великого суду, то земля, наша мати, тоді вже нас, окаянних, в себе не прийме".

...Стало тихо...

...Ніч минала, а Михась все ще не спав, лежачи біля погаслого вогню. Глядів на небо, в обличчя половинчатого місяця, що зазирав крізь галуззя. Про Нюру думав, а сльози перлинами котилися з його очей. Видавалася йому вже лише сном, — тепер, коли остання надія пропала, що ще її знайде, — сном, до якого тягнувся цілим своїм засмученим серцем...

Ф. НЕВЕСТЮК.

Помста Окаянного

(ЛЕҐЕНДА)

Убивши Святополк своїх братів —
Спокійно сів на княжому престолі...
Та досягнув його народній гнів
І він дознав заслуженої долі.

Із Новгорода рушив Ярослав
І в Києві з військом своїм явився...
За вбивником погоню розіслав
І князювати в городі лишився.

А Святополк запіненим конем
На захід сонця наче вихор нісся
Через степи, вертепи і узлісся,
А злочин душу пік їдким огнем.

А як спинився на чужій землі —
Од гніву і досади весь не чувся
І помстою палали очі злі
І крикнув він: „Помщуся я, помщуся"!...

Ішли віки... В роздорах жив народ,
Блукав розбитий по стежках розбіжних
І падав під мечами диких орд,
Був добичею для ватаг грабіжних.

Брат братові свойому ворог був,
На брата брат дивився заздрим оком
І шию у ярмі покірно гнув
І пута тяг віками рік за роком.

А й досі ще, як в серці сяде гнів
І як з мечем на брата брат повстане —
Лунає крик давних, поблідлих днів,
Жорстоко-люто мститься Окаянний.

Бо й досі, кажуть, досі ходить він,
З мечем в руці між народом блукає,
Як чорна тінь, як фатум, як проклін,
Народ ріжнить, крамоли підіймає.

І буде, кажуть, мститися він так,
Доківь народ з ним на двобій не піде,
Доківь могутній, наче грім той знак
Не возвістить народньої побіди.

Б І Б Л І О Ґ Р А Ф І Я

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914—1921 РР.

Ів. Ш.

Ф. Летунський відділ УГА. „Кал. Черв. Кал.“ на 1924 р. Львів—Київ 1923. 8°, ст. 129—131.
1919 рік.

Факсіміле великодного звернення до земляків св. п. С. Петлюри, власноручне ним писане року 1926. „Тризуб“. Париж 1933. 8°, ч. 16/17, ст. 2.
Причинок до біографії.

Фастовський В. Трипільська траґедія. (Спомини учасника). Переклад В. Кулика. (Харків). 1926. 8°, ст. 64. Державидав.
1919. Боротьба большевиків з от. Зеленим.

Федак Степан, др. Розмова з маршалом. Спомин про авдієнцію у 1921 році у Начальника Держави марш. Й. Пілсудського. „Діло“. Львів 1935, ч. 132, ст. 4.
Табори у Вадовицях і Домбю.

Федак-Шепарович Олена. З повстанцями. (Спомин). „Кал. Черв. Калини“ на 1922 р. Жовква 1922. 8°, ст. 99—108.
Балта—Кедраси. 1920. IV. УГА. Большевики. Ю. Тютюнник.

Федак-Шепарович Олена. Три картини. 1919 рік. 1920 рік. 1921 рік. „Жінка“. Львів 1936, ч. 1, ст. 2. Різдвяні Свята.
Воєнний побут.

Феденко П., др. Десяті роковини проголошення самостійности Української Народньої Республики. „Студент. Вістник“. Прага 1928, ч. 1, ст. 1—7.

Феденко П. Катастрофа. Кал. „Дніпро“ на 1929 р. Львів 1928. 8°, ст. 121—126.
Листопад 1919. Гречани б. Проскурова. Епізод на ст. Климашівка. Угою з Пашковецькою волостю. Пограбування постачання і міністерських потягів.

Феденко П. Повстання нації. „Збірник памяти Симона Петлюри“. Прага 1930. 8° в., ст. 76—108.
Іст. огляд визвольної боротьби за укр. державність в рр. 1917—1919.

Феденко П. Фермент нації. (З приводу роковин походу 6. XII. 1919 — 6. V. 1920). „Вільна Україна“. Львів 1921. 8°, ч. 1/2, ст. 126—139.

Федів Ігор. Конюхи. (Уривки з дневника. 15. V.—30. VI. 1917). „Кал. Черв. Калини“ на 1932 р. Львів 1931. 8°, ст. 149— 157.

Федорів С. Козаки по статуту ґенуезьких кольоній. „Літопис Ч. К.“ Львів 1933. 4°, ч. 9, ст. 15—17; ч. 10, ст. 21—22.
Іст. розвідка XIII—XIV ст.

Федоров Сергій, полк. Кубанське військо у світовій та визвольній війні. „Літопис Ч. К.“ Львів 1933. 4°, ч. 2, ст. 7—10.
Іст. нарис. З іл.

Федоров Сергій, полк. Кубанські клейноди за кордоном. „Літопис Ч. К.“ Львів 1933. 4°, ч. 6, ст. 6—8; ч. 7/8, ст. 21— 26.
Історія їх мандрування. Значіння. Опис. Перелік всіх клейнодів. З 8 іл.

Федоров Сергій, полк. Оружні сили Війська Кубанського. „Літопис Ч. К.“ Львів 1933. 4°, ч. 1, ст. 3—6.
З іл. і мапкою.

Федоров С. Як розкозачували бужське військо. „Літопис Ч. К.“ Львів 1935. 4°, ч. 7/8, ст. 25—28.
Іст. нарис, кін. XVIII. ст.

Федорович-Малицька Л. Ю. Магалевський. (Немодний маляр). „Вістник“. Львів 1936. 8°, ч. 12, ст. 908—911.
Його праця при війську і образи з воєнного життя.

Федько Черник. „Кал. Черв. Кал.“ на 1922 р. Жовква 1922. 8°, кал. — листопад.
Причинки до біографії.

Фенців І. Українська артилерія у Львові 1—21. XI. 1918 р. „Літопис Ч. К.“ Львів 1929. 4°, ч. 1, ст 3—6.
Бої на підльв. фронті. З іл.

Филип Наконечний. „Діло“ Львів 1918, ч. 93 (9653): Померли.
Хор. 90 п. п. Некрольоґ.

Филонович В., підполк. Бої за Житомир. „Гуртуймося“. Прага — Горні Чорношиці 1932 8° в., ч. 9, ст. 25—31.
Сумський окремий курінь 4-го п. С. С. Ґрупа от. Беня. Березень 1919. Житомир. Юнацька Школа і инші проти черв. москалів під Житомиром.

Филонович В. Зимовий похід. „Гуртуймося“. (Прага — Горні Чорношиці) 1935. 8° в., ч. 1, ст. 6—12.
За ґен. Омеляновичем-Павленком.

Фіґоль Атаназій. Бої під Крутами. (В 13-ту річницю). „Літопис Ч. К.“ Львів 1931, ч. 2, ст. 2—4.
5 етапів психічної революції. Учасники бою під Крутами. Тогочасні фізично-політичні обставини. Література. Опис бою. Похорон крутянців у Київі. З 1 мапкою і 2 іл.

Фіґоль Атаназій. Крути. (В XV. роковини бою). До історії культу українських Термопілів. „Студ. Шлях“. Львів 1933. 8° в., ч. 1, ст. 4—6.
Значіння Крут.

Флис Гриць. Посвячення могили в селі Викторові коло Галича дня 23. вересня 1915 р. „Вістник С. В. Г.“ Відень 1915. 4°, ч. 45/46, ст. 4—6.
З 2 іл.

Флюнт Зиновій, о. Визвольний відгомін на Лемківщині. „Літопис“ Ч. К.“ Львів 1930. 4°, ч. 7/8, ст. 5—7.
Між. ин.: впливи укр.-польської війни.

Фовицький Андрій, сотн. До питання військового вишколу. „Розбудова Нації“. Прага 1928. 8°, ч. 12, ст. 436—437.

Фесняк Максим. Розмова з отаманом Шепельом. „Рідний Край“. Львів 1921. 4°, ч. 2, ст. 3—4.

Ф. О. Ш. Листопад 1918 р. „Літопис Ч. К.“ Львів 1937. 8°, ч. 11, ст. 17—21.
1—22. XI. 1918. Львів. Тернопіль.

Франко Петро. В літаку. „Стріл. Кал.-Альманах“ на 1917 р. Львів 1917. 8°, ст. 74—75.

ВІД ВИДАВНИЦТВА.

Подібно, як минулого року, отримають точні передплатники „Літопису" і в 1938 р. безплатний щомісячний додаток. З кожним числом будемо розсилати передплатникам один аркуш цінної праці Др. Володимира Січинського „Чужинці про Україну". Це архівні матеріяли, звіти-реляції чужинних диплоьматів-послів, праці вчених і подорожників про Україну, її державні змагання, військо, побут, від найдавніших часів до часів нашого національного відродження.

Перший аркуш додатку вишлемо з 1-им числом за січень 1938 р. усім нашим передплатникам. Дальші аркуші будемо посилати лише тим передплатникам, що заплатять з гори біжучу передплату. Залягаючим з передплатою за минулі часи зможемо висилати аркуші праці Др. Січинського щойно тоді, якщо вони перед 31. 12. 1937 умовляться з Адміністрацією щодо сплати залеглої передплати, а біжучу передплату будуть платити точно з гори.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

Передплату на „ЛЧК" просимо слати виключно чеками Пром. Банку ч. конта 506.778.

Давне конто „ЛЧК" в ПКО в Кракові, ч. 410.185 звинене, а тому ПКО не принимає вже вплат на це конто.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IX. річник / Число 12. / Грудень 1937.

ЗМІСТ:

Редагує: *В. Софронів-Левицький*. Відповідальний редактор: *Петро Посіка*. Здрукарні Наукового Т-ва ім. Шевченка.

Найновіші видання „Червоної Калини“:

Великий Співанник „Червоної Калини“

монументальний збірник пісень

стрілецьких, історичних, побутових та обрядових на хори мішані, мужеські, жіночі — за редакцією д-ра З. Лиська.

Колірова обгортка арт. М. Бутовича

В Співанничку 229 найкращих українських пісень (на 341 сторінках друку), в обрібці всіх наших відомих композиторів. Це широкий і підібраний репертуар для всяких концертів, принагідних свят та інших хорових виступів. Це небуденна поява в нас на книгарському ринку, одинока й необхідна книга пісень, якої ще досі не було і без якої не обійтись ні одному хорові, товариству в селі чи в місті, ні одному знавцеві чи прихильникові рідної пісні.

Тверда, тривала оправа — Ціна зол. 28·50. — Опакування і порто 1 зол.
Для членів „Червоної Калини“ зол. 22·50 і порто 1 зол.

Велика історично-воєнна монографія О. Думіна:

„Історія легіону українських січових стрільців“

I. Том Історії Визвольної Боротьби України в монографіях

з багатьома чертинами боїв і походів УСС і понад 100 оригінальними здебільша ще ніде не репродукованими світлинами і поіменним списом (понад 1.300 прізвищ) всіх поляглих і ранених УСС.

Ціна зол. 15·—, з пересилкою зол. 15·60

Для членів „Червоної Калини“ зол. 12.60.

ІСТОРІЯ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

„ЗОЛОТІ ВОРОТА“

II. Том Історії Визвольної Боротьби України в монографіях.

В книзі праці Василя Кучабського (СС. — Воєнно-історичний нарис ч. I.), ген. Марка Безручка (ч. II), та Івана Шендрика (Бібліографічні матеріяли до Історії СС.). Ілюстраційний додаток на окремім папері обіймає 44 сторінки світлин з життя СС. До книги долучено 12 чертин боїв і походів СС. Тверда, тривала оправа! Зверхня обгортка роботи арт. І. Іванця, внутрішня арт. П. Ковжуна („Золоті Ворота“).

Ціна зол. 15·—, з пересилкою зол. 15·60. Для членів „Червоної Калини“ зол. 12·60.
